

Christian III, Peder Oxe og herredagen i 1557

KONGELIGE UDRENSNINGER FØR ET TRONSKIFTE

AF

FREDE P. JENSEN

Når dette klassiske tema her tages op til fornyet undersøgelse, skyldes det, at diskussionen derom ikke er bragt til ende. Historien om Christian III's kongemagt, om Oxernes fald og herredagen i København 1557 kan stadig tilføjes nye perspektiver og accenter. Dette beror ikke blot på, at nogle af de i dag hævdvundne opfattelser forekommer uholdbare, men også på, at det har været muligt i et vist omfang at inddrage nyt kildemateriale. Her kan bl.a. peges på det i Stockholm fremdragne skandskrift mod Peder Oxe fra 1557,¹ der giver et indblik i, hvorledes Peder Oxes modstandere vurderede ham og hans karriere og rummer nye oplysninger vedrørende situationen omkring Oxernes fald i 1557-58.

Det har været vigtigt for mig at diskutere nogle af de problemstillinger og fortolkninger, der findes i hovedfremstillingerne af emnet publiceret af Poul Colding og Astrid Friis omkring 1940. Især Astrid Friis' undersøgelser udgjorde et energisk forsøg på at demonstrere, at den unge Kr. Erslevs teser – i den berømte disputats *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede* (1879) – om den monarkiske udvikling inden for lensvæsenet i Danmark efter 1536 ikke repræsenterede den endelige sandhed. Hendes undersøgelse om *Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid* fra 1942, der havde karakter af et program, står for mange som et afgørende modindlæg mod Kr. Erslev, og hendes teser bl.a. om adelen som statsmagtens bærer og om en konservativ reaktion inden for højadelen i Danmark i Christian III's regeringstid er blevet optaget i de seneste Danmarkshistorier.²

1 En introduktion til skandskriftet er givet af forfatteren i artiklen Omkring Peder Oxes fald, *Historisk Tidsskrift*, bd. 79, 1979, s. 311-37. Skandskriftet er aftrykt samme sted s. 333-337.

2 Jf. således Sven Cedergreen Bech, *Danmarks Historie. Bd. 6: Reformation og Renaissance*

Det må kritisk indvendes mod Astrid Friis' metode, at hun i sine undersøgelser i vid udstrækning benyttede sig af hypoteser i forsøget på at revidere de Erslevske teser.³ Hun synes tidligt at have dannet sig en helhedsopfattelse af nogle hovedtendenser i Christian III's regerings-tid, hvilket bl.a. blev udmøntet i konceptionen om Christian III som en konge, der virkede under næsten konstitutionelle begrænsninger; om brødrene Peder og Eskil Oxes og Johan Friis' ansvar for den førte lenspolitik i 1550'erne; og om stærke brydninger inden for adelen forårsaget af samme politik.⁴ Denne helhedsopfattelse opgav hun vist aldrig, selv om en vis opblødning af standpunkter kan spores i undersøgelsen om rigsrådet og statsfinanserne fra 1942.

Over for Kr. Erslevs tese om styrkelsen af kongemagten og statsmagten i Danmark efter 1536 stillede hun forestillingen om et regime i Danmark, hvor handlekraften og de politiske målsætninger i overvejende grad udgik fra adelen, medens hun, i alle tilfælde i begyndelsen af sit forfatterskab, opfattede kongemagten som skrøbelig. I overensstemmelse hermed skildrede hun Christian III som en konge, der stod i skyggen af fremtrædende adelspersoner som Johan Friis og Peder Oxe. I sin artikel om Johan Friis i Dansk Biografisk Leksikon placerede hun kansleren som Danmarks reelle leder i disse årtier, ligesom hun talte om Eskil Oxes »geniale broder Peder Oxe«.⁵ Det kan i dag ses, at Troels-Lunds idiosynkratiske og romanagtige biografi *Peder Oxe. Et historisk Billede* fra 1906 – med dens billede af den stærke adelsmand –

1533-1596, 1963, s. 235, 255ff; Alex Wittendorff, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd. 7: På Guds og Herskabs nåde 1500-1600*, 1989, s. 221f. Uændret i 2. udg., 2003; med reservationer Mikael Venge i *Danmarks historie, bd. 2: Tiden 1340-1648*, 1980, s. 347ff. Her findes en veloplagt forskningsdiskussion.

3 Det gælder i mindre omfang den tæt kildebelagte afhandling Kansler Johan Friis' første Aar (*Scandia*, bd. 6, 1933, s. 231-327; bd. 7, 1934, s. 167-246).

4 De grundlæggende hypoteser præger allerede de artikler om Johan Friis og om Eskil og Peder Oxe, som Astrid Friis skrev til *Dansk Biografisk Leksikon (DBL)* i 1930'erne. Artiklerne var forløbere for artiklen om Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid fra 1942 (*Historisk Tidsskrift* 10. rk. bd. 6, 1942, s. 1-140). I artiklen om Johan Friis (*DBL*, bd. 7, 1935, s. 423) hedder det således om Johan Friis' medvirken i udformningen af lenspolitikken: »Her havde han i 50'erne ladet sig rive med af Oxe'ernes Dristighed til en mere hensynsløs Lenspolitik end nogen Sinde. Det blev til alvorlig Krise.« I artiklen om Peder Oxe ligger hypoteserne tæt. Det hedder (*DBL*, bd. 17, 1939, s. 552): « I løbet af 1556 har O.ernes Modstandere sikkert arbejdet ufortrødent på at underminere deres Stilling«. Og videre: »Kongens personlige Standpunkt [ved åbningen af herredagen i 1557] kendes ikke; men han har i hvert Fald bøjet sig for Rigsraadets Flertal«. Om herredagen hedder det: »Og Eskil O. lod sig da heller ikke skræmme, men søgte Lensforordningens Bestemmelser indarbejdede i de under Herredagen udstedte Lensbreve og var antagelig også den, der 2. Juni fik Kongen til at underskrive Lensforordningen, skønt den var blevet forkastet af Rigsraadet«.

5 Jf. hendes artikel om Johan Friis i *DBL*, bd. 7, 1935, s. 418-25. – I artiklen karakteriseres Christian III som en relativt harmløs person. Den »godlidende Christian III. voldte ham [Johan Friis] ingen Kvaler«, står der (sst., s. 422).

har øvet indflydelse på både Erik Arup og Astrid Friis.

Mod Kr. Erslevs påstand om »den fuldstændige Mangel af Spor af en Misstemning [inden for adelen] i Kristian III's Dage...«⁶ satte hun forestillingen om en konge, der måtte finde sin plads mellem modstridende kræfter i højadel og rigsråd, og hun introducerede den tolkning, at et konservativt flertal inden for rigsrådet i misfornøjelse med den førte lenspolitik – og for at ændre den – pressede Christian III til at afskedige to rentemestre i henholdsvis 1547 og 1557. Hun så navnlig forløbet af herredagen 1557 som en krise for den progressive del af rigsrådet og kongen og gik så vidt i sin tolkning, at hun antydede muligheden af, at en oppositionel rigsrådskreds ved den lejlighed havde tilegnet sig kongelige prerogativer og udnævnt Herluf Trolle til rigsråd. Samme rigsrådskreds havde også afvist et nyt fremstød på lensområdet og fået Eskil Oxe afskediget.⁷

En noget anden tolkning møder vi hos Poul Colding, der som sin lærer Knud Fabricius gik ind for opfattelsen af en selvstændig kongemagt i Danmark under Christian III. Coldings studier blev fremlagt i det omfangsrige arbejde *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid* (1939), der ifølge forordet oprindeligt var planlagt som en monografi over Peder Oxes fald og rehabilitering. Colding inddrog et meget stort kildemateriale i sin undersøgelse, og hans bog er uundværlig, selv om hans analyser er af svingende kvalitet. Hvad angår situationen omkring Oxernes fald og herredagen i 1557, er hans fremstilling præget af, at han – noget mod den generelle linje i bogen – sluttede sig til den fortolkning, som Astrid Friis konciperede – og som først blev lanceret i Erik Arups afsnit om herredagen 1557 i Danmarkshistorien fra 1932.⁸ Den byggede på opfattelsen af en langvarig konfrontation inden for højadelen og rigsrådet på grund af lensreformen.⁹

I de seneste årtiers forskning har man forladt de mere personorienterede undersøgelser og betonet, at kongemagt og rigsråd indgik i det fælles statsprojekt som komplementære størrelser og ikke som modparter. Man har lagt vægt på, at suveræniteten efter 1536 var knyttet til det abstrakte begreb »Danmarks krone« og derved gjort uafhængig

6 Kr. Erslev, *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede*, 1879, s. 159.

7 Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 7 og 97ff.

8 Astrid Friis skrev i et forsvar for Erik Arups fremstilling af 1500-tallet i Danmark, at hun havde arbejdet med det utrykte materiale til kansler Johan Friis' virke »og har meddelt prof. Arup resultaterne af mine studier derover til brug for hans fremstilling....« (Kansler Johan Friis' første Aar, *Scandia*, bd. 6, 1933, s. 232).

9 Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, 1939, s. XVf og 240f.

af konge og rigsråd. Der var ofte enighed mellem konge og rigsråd om politikens brede linjer, hvilket kunne give problemer for rigsrådet, der ud over at være statsorgan også skulle repræsentere adelens interesser.¹⁰ En væsentlig undersøgelse om lensvæsenet med fokus på årene 1557-96 påpeger, at rigsrådet og højadelen sad på de bedste len og havde store økonomiske fordele af lensreformen (især gennem de uvisse indtægter). Denne gruppe opponerede derfor ikke mod lensreformen. Det betones også, at det begrænsede interessefællesskab inden for adelen på sigt svækkede denne som klasse.¹¹ Det er min opfattelse, at denne undersøgelses resultater må antages også at have gyldighed for årene før 1557, og at der derfor kan siges at have eksisteret en strategisk alliance mellem kongen og rigsrådet (højadelen), hvor højadelens loyalitet blev sikret gennem tildeling af status og økonomiske fordele.

Når man har fremhævet, at perioden 1536-1660 var kendetegnet ved »en benhård politisk rivalisering mellem konge og adel om selve kontrollen med statsmagten«,¹² gælder vurderingen dog ikke for perioden under Christian III (og Frederik II), hvor rivaliseringen efter kongemagtens konsolidering efter Grevens Fejde antog mere diskrete former.

I det følgende vil omstændighederne omkring Oxernes fald og herredagen i 1557 blive analyseret, og der vil blive taget stilling til de fortolkninger, tidligere historikere har givet. Centralt står her spørgsmålet om kongens rolle i forløbet og om beslutningsprocessen i det daværende Danmark. Det sidste tema vil blive diskuteret i afsnit 1.

1. Christian III's kongemagt

Selv om Christian III's regeringstid var præget af en alliance mellem kongemagt og rigsråd (højadel), var kongemagten og rigsrådet politiske aktører med hver sin baggrund og med hver sine muligheder for at øve indflydelse. Et afgørende forhold var, at det politisk/administrative liv i det daværende Danmark udspillede omkring kongens person og hoffet. Kongen var leder af landets administration, og den der tog

10 Knud J.V. Jespersen, *A History of Denmark*, 2004, s. 34f; Leon Jespersen, Danmarks rigsråd. Rigsrådsinstitutionen 1536-1660, i: Ditlev Tamm (red.), *Kongens Retterting 1537-1660*, bd. 1, 2003, s. 97-99.

11 Peder Enevoldsen, Lensreformerne i Danmark 1557-96, *Historisk Tidsskrift*, Bd. 81, 1982, s. 363f, 367ff.

12 Knud J.V. Jespersen, Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800, i: Per Ingesman og Jens William Jensen (red.), *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, 2001, s. 606.

initiativet i politiske anliggender, medens rigsrådet, der kun mødtes lejlighedsvis og ikke havde et eget organisatorisk apparat, var den reaktive og – hvis det var nødvendigt – afbalancerende part. Kongemagten havde gennem sin centrale position, religiøse legitimation og umiddelbare adgang til kancelli og centraladministration en række fordele frem for adelen i kampen om udførelsen af statsmagten. En vigtig faktor var også kongens egne målsætninger og personlige gennemslagskraft, dvs. hans uformelle magt.

Ud over Christian III's betydelige uformelle magt – der i øvrigt sjældent tematiseres¹³ – byggede hans formelle magtposition på, at han ledede to rigers forvaltning og forsvarsapparater i kraft af de rettigheder eller prærogativer, der var knyttet til hans embede. Af disse vil der i det følgende alene blive fokuseret på (1) resolutions- og brevudstedelsesretten; (2) udnævnelsesretten og den hermed forbundne ret til social kontrol.

I en undersøgelse om »Frederik II.s kancelli« er der blevet peget på den betydning, kancellirutinerne har for påvisningen af den eksisterende magtstruktur i det daværende Danmark. Det er vist, hvorledes forvaltningen byggede på Frederik II's (ofte daglige) afgørelser eller resolutioner i de enkeltsager, der dukkede op, og hvorledes denne overordnede beslutningsmekanisme blev formidlet gennem den del af kancelliet, der til stadighed fulgte kongen også på hans rejser rundt i riget. Med andre ord: den daglige og øverste beslutningsmyndighed i de sager, der ikke var omfattet af håndfæstningens bestemmelser, lå hos kongen. Det gjaldt også i de år, Peder Oxe var rigshofmester.¹⁴

Men Frederik II var ikke nyskabende her. Han videreførte blot den resolutionspraksis, han havde overtaget fra sin fader. Også under Christian III var den statslige beslutningsproces bygget op om resolutionsproceduren, og kongens nærmeste embedsmænd måtte til stadighed indhente kongens »vilje«, »svar« eller »mening« i de sager, der skulle tages stilling til. Svarende til praksis under Frederik II finder vi breve til kongen fra de overordnede embedsmænd, hvor disse anmoder om den kongelige beslutning i stort og småt.¹⁵ Der er dog færre af disse

13 Jf. dog Ejvind Slottved, Christian III (*DBL*, bd. 3, 1979, s. 297-302). En anden undtagelse er Astrid Friis' populære fremstilling af kongen (Knud Fabricius (red.), *Danmarks Konger*, 1944, s. 217-35). I denne er de af Astrid Friis tidligere beskrevne politiske uoverensstemmelser og modsætninger retoucheret væk til fordel for en harmoniserende fremstilling. Hvis man ikke vidste det, ville man ikke tro, at denne tekst var skrevet af forfatteren til artiklen om rigsrådet og statsfinanserne i Christian III's regeringstid.

14 Frede P. Jensen, *Bidrag til Frederik II's og Erik XIV's historie*, 1979, s. 13ff.

15 Som eksempel kan anføres Mogens Gyldenstjernes brev til Christian III af 21. april 1555 (E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, 1929,

henvendelser i 1550'erne end i 1560'erne, hvilket kan hænge sammen med, at Christian III i lange perioder opholdt sig på Københavns slot tæt ved de ledende embedsmænd. Som det tydeligt fremgår af *Kancelliets Brevbøger* og af de af E. Marquard udgivne *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, flød der – når kongen ikke opholdt sig i København – en stadig strøm af kongelige svar og ordrer til Mogens Gyldenstjerne i hans statholdertid. De talrige missiver til Eske Bille i hans tid som statholder og senere rigshofmester vidner om samme mekanisme.

Det afgørende forhold var, at statens breve som hovedregel ikke kunne udgå, med mindre kongen personligt havde truffet en beslutning i en sag; dette skete i vekslende omfang efter indhentet rådgivning fra kansleren, andre kancelliembedsmænd eller tilstedeværende rigsråder. Kongen var involveret i beslutningsprocessen både som den, der tog resolutionen, og som den, der i et vist omfang underskrev og kontrollerede de afsendelsesklare breve. Hvis han ikke var tilfreds med brevet, kunne han foretage rettelser eller diktere en ny ordlyd og få skrevet et nyt brev. Som et eksempel herpå kan nævnes besigtigelsesordren af 10. april 1557 vedrørende kronens mageskifte med Peder Oxe, hvor kongen selv dikterede en præcisering og opstramning af et afsendelsesklart brev, jf. nedenfor. Ikke så få breve er kongelige diktater, hvor finessen også har været, at modtageren straks kunne mærke dette. Christian III overlod i enkelte tilfælde Johan Friis en kongelig signet, således at kansleren om nødvendigt kunne udsende kongebreve på egen hånd, men det var i de senere år en undtagelse og udsprang af ydre forhold, jf. nedenfor note 88.

I en fremstilling af tidens centraladministration hedder det, at rigsrådet gennem kansleren og den adelige sekretærstab havde »fuld kontrol med Danske kancelli«. ¹⁶ Hvis ordet »kontrol« her benyttes i ordets sædvanlige betydning, må påstanden betegnes som misvisende. Man kan højst sige, at rigsrådet gennem kancelliets personale havde mulighed for et vist *indseende* med, hvad der blev implementeret gennem kancel-

s. 320): »Hvad Kongelig Majestæts vilje [vedr. udrustning af flåde fartøjer] er her udi, at Kongelig Majestæt vil skrive mig det til; der efter skal det blive bestilt«. Kancelliets svar på resolutionsanmodninger omtales eksempelvis i rentemester Joachim Becks brev til Mogens Gyldenstjerne af 7. august 1558 (sst., s. 452): »Og haver jeg vel forstået alle eders ærinder og dennom optegnet at ville bestille, når Gud vil, jeg kommer til Kongelig Majestæt, hvilke jeg kan formærke af Korfitz [øverstesekretær Corfitz Ulfeldt], som ikke er udrettet eller given svar på«. Af brevet synes at fremgå, at øverstesekretæren havde ansvaret for den tekniske side af resolutionsproceduren.

¹⁶ E. Ladewig Petersen, *Reformationstiden 1536-96: Modernisering – Justering*, i: *Dansk Forvaltningshistorie*, bd. 1, 2000, s. 61.

liet. Christian III og Johan Friis arbejdede i årtier tæt sammen, men kansleren afgjorde ikke, hvad der skulle stå i kongebrevene, selv om han i kraft af sin rådgivning kunne have stor indflydelse på indholdet af dem. Det er også vigtigt at pointere, at kancelliets adelige sekretærer ikke uden videre kan forudsættes at have været rigsrådets »mænd«. En række af de ledende kancellisekretærer stod i et udpræget loyalitetsforhold til regenten. Det gjaldt således Christian III's øverstesekretær Corfitz Ulfeldt (ca. 1520-1563) – som kongen kaldte til sit dødsleje – og Frederik II's øverstesekretær Hans Skovgaard (ca. 1526-1580). Begge blev i øvrigt af Frederik II udnævnt til rigsråder.¹⁷

Jeg opfatter beslutningsproceduren i kongens senere år således, at kongen på en række af ham prioriterede områder (fæstninger/flåde, militært beredskab, bygningssager, ansættelsessager) ofte resolverede umiddelbart,¹⁸ medens han i andre sager først tog beslutning efter at have indhentet betænkning fra kansleren eller fra andre. Her var især tale om sager, der krævede forudgående undersøgelse og sagsbehandling. Om Johan Friis' betydelige indflydelse gennem mange år er der næppe tvivl. Der var dog også grænser for kanslerens indflydelse, og de var nok tydeligst (ud over Tyske Kancellis anliggender) i person- og ansættelsessager. Johan Friis kunne uagtet sine sympatier ikke redde Oxerne, da deres nedtur begyndte i 1557. Kansleren havde også et nært forhold til rentemester Joachim Beck, der desuagtet blev afskediget af kongen i 1547.

Christian III's personlige indflydelse forekommer i øvrigt – som allerede fremhævet af Povl Engelstoft i 1907, jf. det følgende – markant voksende op igennem 1550'erne, medens kansleren synes at glide ud af billedet. Der blev ikke udnævnt en ny rigshofmester efter Eske Billes død i 1552, og mod slutningen af 1550'erne var Johan Friis fraværende fra hoffet og kancelliet i lange perioder, hvilket måtte betyde, at han ikke var uundværlig der. Fra sensommeren 1556 til august 1557 regerede Christian III i næsten et år, uden at kansleren var ved hans side. Johan Friis deltog således ikke i herredagen i København i 1557. Han opholdt sig på sine godser og var i en del af perioden militær øverstkommanderende for Fyn, idet der var uro ved Elben-grænsen, jf. det

17 Jf. *DBL*, bd. 24, 1943, s. 460f og *DBL*, bd. 22, 1942, s. 144f.

18 Dette indtryk får man bl.a. af mange af ordrene til Mogens Gyldenstjerne, hvor kongens personlige holdning tydeligt kommer frem, jf. E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, 1929, nr. 164 (af 14. oktober 1550), nr. 261 (af 7. april 1555), nr. 337 (af 13. juli 1558), nr. 341 (af 26. juli 1558); jf. også de kongelige ordrer til Johan Friis og Holger Rosenkrantz af 8. december 1556 og til Mogens Gyldenstjerne af 6. november 1558 (*Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 57f, 218f).

følgende. Hvad der ud over den udenrigspolitiske situation betingede kanslerens påfaldende lange fravær fra hoffet og kancelliet – der synes at have gentaget sig i vinteren 1557/58¹⁹ – er ikke afklaret. Man spørger uvilkårligt, om der var uoverensstemmelser mellem kongehuset og kansleren.

Når vi derfor hos Erik Arup og Astrid Friis møder en tolkning af Christian III som en regent med nærmest konstitutionelle begrænsninger med hensyn til sin magt, og når den sidstnævnte forfatter i flere tilfælde lod kongebreve være synonyme med viljesytringer fra fremtrædende adelsmænd,²⁰ yder det ikke retfærdighed til den beslutningsproces, der foregik. Hvad der skulle blive praksis under en svag og holdningsløs regent som eksempelvis Frederik V, der overlod en A.G. Moltke og en J.H.E. Bernstorff at regere landet, var givetvis ikke praksis under Christian III, der var et holdningsmenneske fast forankret i sin kristne tro og fuldt bevidst om en protestantisk fyrstes opgaver og pligter. Han var overbevist om, at hans embede var pålagt af Gud, og lod sig lede af, at han skulle virke til almenvællets bedste og til sikring af retfærdighed og fred.²¹ Kongens sidste ordre, der blev givet dagen før han døde, vedrørte typisk nok ophævelsen af slotsloven for Tranekær slot og indsættelse af en foged, der skulle forsvare kongens og kronens ejendom og bønderne mod »overvold og uret«. ²² Med hensyn til sine opgaver og pligter som regent synes han at have været mere bevidst og at have haft en skarpere profil end mange andre danske konger.

Kongen sad inde med udnævnelses- og afskedigelsesretten til statens højeste stillinger. Kongen udnævnte rigsråder og udnævnte og afskedigede lensmænd, embedsmænd i centraladministrationen samt hofstaben. Han kunne her drage fordel af, at der inden for adelen herskede en intens konkurrence med hensyn til at sikre sig en lensmandspost eller en hofstilling. Denne magt over ærgerrige og statusøgende adelsmænds liv var uden tvivl et af kongemagtens omdrejningspunkter. Forholdet er bedst belyst for lensmændenes vedkommende,

19 *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 40, 57f., 85, 124, 137, 176f.; Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 93ff. – Kansleren opholdt sig i slutningen af september 1556 på Borreby, hvorfra han den 24. september sendte kongen en betænkning. Rigsarkivet, København (=RA). Danske Kancelli. B 40. Breve til kongen fra kansleren og rentemesteren m.m., 1538-71.

20 Som eksempel herpå kan nævnes Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 35 (Mogens Gyldenstjernes lensbrev), s. 71 (landeskate), s. 96 (lensbreve udstedt på herredagen 1557), s. 109 (irettesættelse af Peder Bille).

21 Vedrørende dette punkt henvises til Martin Schwarz Lausten, *Religion og Politik. Studier i Christian III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-1559*, 1977, s. 329ff.

22 Christian III til Frands Brockenhuus af 31. december 1558. RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande, 1556-58, fol. 443.

der typisk fik overdraget lenene på det vilkår, at de besad det, til de fik anden besked («til så længe vi derom anderledes tilsigendes vorden»²³).

Ansøgninger (supplikker) i ansættelsessager blev ofte forelagt kongen via rigshofmesteren, kansleren eller rentemesteren, der herigenem havde mulighed for at øve indflydelse. Den endelige afgørelse var dog kongens. Det viser bl.a. to sager, hvor Eske Bille forgæves involverede sig. Da Eske Bille i 1545 søgte at sikre sønnen Peder Bille et norsk len, resulterede det i et afslag, der formentlig dybest set bundede i, at den lovende unge adelsmand skulle bruges i Danmark og ikke ved »verdens ende«, som kongen udtrykte det.²⁴ Da Eiler Krafse i vinteren 1551 henvendte sig til Christian III i Nyborg og anmodede om at få Annisse i len, medbragte han en anbefalingskrivelse fra Eske Bille, der nu var blevet rigshofmester. Medens Eiler Krafse modtog et høfligt afslag, fik rigshofmesteren af en irriteret konge at vide, at kongen, som rigshofmesteren uden tvivl vidste, havde lagt Annisse til regnskabsslottet København, hvorfra det ikke kunne undværes. Rigshofmesteren vidste »vel selv«, at havde kongen kunnet bortforlene Annisse, havde han mange tjenere i sin tjeneste, som ikke havde len og dagligt pressede på for at få et («og dagligen førdere der på»). Kongen ville dog for rigshofmesterens skyld vide at ramme Eiler Krafses bedste i fremtiden.²⁵

Christian III udøvede sin magt ved hyppigt at udskifte lensmændene og gennemførte egenhændigt en sidste omfattende rokade (omfattende mindst 16 lensmænd) i forbindelse med herredagen 1557.²⁶ Kongen tålte ikke modsigelse ved disse afgørelser, og da rigsråd Erik Bølle i februar 1556 protesterede mod at skulle afgive Tureby len, som han havde arvet efter sin fader, fik han en bestemt ordre om at aflevere det. Kongen mindede ham om, at kongen havde indtaget riget med krigsmagt (!), og at der eksisterede en aftale med rigsrådet vedrørende livsbreve på len. Som begrundelse for afslaget angav kongen, at han kun havde få lensmænd på Sjælland, som han kunne bruge i rigets tjeneste,

23 Således i Lave Ulfstands forleningsbrev på Vordingborg len af 22. maj 1557. RA. Danske Kancelli. B. 19. Registre over alle lande 1553-1558, fol. 265v. – Der var tale om en standardformular.

24 Jf. Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 10f. – Astrid Friis tolkede det negative udfald af henvendelsen ud fra sin opfattelse af en konflikt mellem Eske Bille og Joachim Beck og som en afgørelse, Joachim Beck og Johan Friis havde taget. Det fremgår imidlertid af det citerede brev, at der foregik en sagsbehandling, hvor de to embedsmænd havde talt med den unge mand, der ikke selv ønskede at komme til Norge (!). De frarådede derefter kongen at sende Peder Bille til Norge, og kongen var enig.

25 Christian III til Eske Bille af 9. januar 1551. RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande 1548-51, fol. 266-67; udtog i *Kancelliets Brevbøger 1551-1555*, s. 3.

26 *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 99ff, 111 (16.-22. maj, 16. juni 1557); jf. også analysen i Frede P. Jensen, *Omkring Peder Oxes fald*, s. 326f.

og at Erik Bølle var forsynet med andre len. Fratagelsen af lenet var muligvis en sanktion for udvist ringe deltagelse i herredagsarbejdet.²⁷ Christian III gik dog ikke så vidt, at han afskedigede rigsråder, hvad Frederik II til gengæld gjorde i en række tilfælde.

Som det fremgår af brevet til Erik Bølle, stod kongen også for iværksættelsen af sanktioner – eller den sociale kontrol - inden for det statslige område. De negative sanktioner spillede i 1550'erne en ikke ringe rolle i statsstyrelsen og især i lenspolitikken, hvor de bl.a. blev brugt til at styrke den brede befolknings retssikkerhed. Christian III tøvede ikke med at sætte selv rigsråder på plads, hvis han skønnede det nødvendigt. Den ovenfor nævnte Peder Bille fik som nyudnævnt rigsrådsmedlem i marts 1557 at vide, at han ikke måtte besvære bønderne i Ejby med mere tyngde end tilbørligt, såfremt han ikke ville have sit len forbrudt.²⁸ Til de nævnte eksempler må også føjes hele komplekset af sanktioner over for Peder Oxe og dennes slægtninge og støtter, der omfattede to rigsrådsmedlemmer, en rentemester, en landsdommer og tre lensmænd, jf. næste afsnit. Af disse sager ville en eller to lensmænd (Jørgen Skinkel og måske Otte Rud) være blevet afskediget på grund af overgreb mod undersåtterne, medens de øvrige sanktioner må ses som led i opgøret med Peder Oxe-kredsen. Det omfattende lovarbejde, der blev nedfældet i lensforordningen af 2. juni 1557, jf. nedenfor, omfattede også udtrykkelige negative sanktioner over for lensmændene, hvis bestemmelserne ikke blev overholdt. Overhovedet må det siges, at Christian III, i alle tilfælde i 1550'erne, optrådte ganske myndigt over for den danske adel, og at der kan iagttages en skærpet sanktionspolitik i forhold til den del af adelen, kongen kom i kontakt med, i hans sidste leveår.²⁹

De ovenfor nævnte forhold har betydning for vurderingen af en række udnævnelses- og afskedigelsessager i Christian III's regeringstid, der er blevet tolket som vidnesbyrd om kongelige nederlag til en konservativ fløj af rigsrådet. Her er det efter min opfattelse ikke sandsynliggjort, at Christian III skulle være blevet tvunget til at handle mod sin vilje. Som et hovedeksempel herpå kan nævnes den »krise« i 1547, som Astrid Friis beskrev i forbindelse med statholder Eske Billes ud-

27 RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande 1556-58, fol. 18-18v; udtog i *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 9 (27. feb. 1556); Astrid Friis, Erik Bølle, *DBL*, bd. 4, 1934, s. 457f.

28 *Kancelliets Brevbøger 1556-60*, s. 79f (24. marts 1557).

29 Johanne Skovgaard bemærker tilsvarende, at Christian III kunne optræde med en vis skarphed over for ridderskabet i hertugdømmerne. Hun konstaterer også, at de kongelige statholdere vekslede hurtigt i Christian III's tid (Vilhelm la Cour m.fl. (red.), *Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk*, bd. 2, 1937-39, s. 370).

nævnelser til rigshofmester og Joachim Becks afsked som rentemester samme år. Hendes tolkning var, at Christian III og Johan Friis skulle have set sig tvunget til at udnævne den »konservative« Eske Bille til ny rigshofmester for at pacificere rigsrådet i spørgsmålet om lenspolitikken. Men ingen kilder antyder, at der skulle herske krisestemning i København i 1547, hvor hoffet i øvrigt var præget af kongens halvbroder hertug Hans den Ældres mærkeligt lange besøg (fra juni til primo december 1547).³⁰ Udgangspunktet for et væv af antagelser fra Astrid Friis' side synes alene at have været det omtrentlige sammenfald i tid af en rigshofmesterudnævnelse med afskedigelsen af en rentemester.³¹ Men det er at stille tingene på hovedet at tolke Eske Billes udnævnelse til rigshofmester som et kongeligt nederlag. Den kan fuldt tilfredsstillende forklares ved adelsmandens diplomatiske og militære kompetencer og hans nære og fortrolige samarbejde med Christian III, der er belyst gennem de mange kongelige missiver i hans arkiv.³² Eske Bille var overhovedet en af de stærkeste og mest karakterfulde personligheder inden for den danske adel på den tid, og der kunne næppe peges på en mere værdig repræsentant til rigshofmestertitlen end ham.³³

Hvorfor Christian III først valgte at udnævne Eske Bille til rigshofmester i sensommeren 1547, ved vi ikke. Embedet havde stået ledigt siden Mogens Gøyes død i april 1544. Udnævnelsen kan være udløst af den vanskelige udenrigspolitiske situation, der var kendetegnet ved stadig uro omkring Hamburg og Bremen Stift og ved spændinger i forhold til både kejser Karl V og Sverige efter protestanternes nederlag ved Mühlberg i april 1547.³⁴ Men det er kun en af flere muligheder. Ser

30 Emilie Andersen (udg.), *De Hansborgske Registranter*, bd. 2, 1949, s. 392ff.

31 Først *forudsætter* Astrid Friis en reel konflikt mellem Eske Bille og rentemester Joachim Beck over den førte lenspolitik – en politik, som rentemesteren ikke havde hovedansvaret for. Dernæst *antages*, at de østdanske rigsråder på et møde med Christian III i juli 1547 skulle have tilkendegivet deres utilfredshed med den førte lenspolitik, og endelig *antages*, at Christian III og Johan Friis skulle have set sig nødsaget til at udnævne Eske Bille til rigshofmester af frygt for at møde kompakt modstand mod deres lenspolitik hos det samlede rigsråd (Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 14ff).

32 RA. Privatarkiver nr. 5147. Eske Bille til Svanholm. Kongelige Missiver pk. 2. Således fik Eske Bille 13. juli 1546 tilladelse til at bryde breve til kongen med undtagelse af dem, der stod »til kongens egen hånd på«. – I arkivet findes fra 1545 ca. 35 kongelige missiver og fra 1546 ca. 40.

33 Den norske historiker Oscar Albert Johnsen gjorde næsten Eske Bille til idealbilledet af en adelsmand, idet han fremhævede: »... hans viljeskraft, hans karakters renhet, hans principfasthet, sterke realitetssans og klare omdømme. Ved disse egenskaber hævet han sig høit over de fleste af sine samtidige i Danmark og Norge,...«. (I artiklen Eske Bille, *Norsk Biografisk Leksikon*, bd. 1, 1923, s. 512-15).

34 For den udenrigspolitiske situation se Georg Landberg, *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, 1925, s. 173ff og Martin Schwarz Lausten, *Religion og Politik. Studier i*

vi dernæst på Joachim Becks afgang som rentemester senere på året, forklares den af Astrid Friis som resultatet af en aktion fra den konservative del af rigsrådet, der skulle have gjort rentemesteren ansvarlig for den førte lenspolitik i lighed med hendes tolkning af rentemester Eskil Oxes afgang 10 år efter, jf. det følgende. Men her gættes også. Vi har ingen sikker viden om årsagerne til Joachim Becks afsked, men det ligger fast, at den først fandt sted efter herredagens afslutning, og det forekommer mest rimeligt at sætte den i forbindelse med den undersøgelse for embedsmisbrug, der blev sat i gang mod rentemesteren.³⁵ Ser vi på Eskil Oxes afgang i 1557, var den, som det vil blive beskrevet i det følgende afsnit, betinget af broderen Peder Oxes unåde og skyldtes kongehusets indsats.

2. Oxernes fald 1557-58

Oxernes fald i 1557-58 hører til blandt de spektakulære og mere gådefulde tildragelser i 1500-tallets danske historie, og det kan ikke undre, at hændelserne har fascineret historikere gennem generationer og fristet dem til at søge at udrede et vanskeligt gennemskueligt begivenhedsforløb. A. Heise søgte at forklare Peder Oxes fald ved at pege på anklagerne for embedsmisbrug, som han ikke fandt var de rene påskud, om end man i ugunstens hede muligvis havde »gjort mangan Myg til en Elefant«, som han skrev. Troels-Lund mente, at Peder Oxes fald »for en stor Del« skyldtes hans hensynsløshed også som lensmand, men at en hemmelig »Brøde« måtte formodes at have vejet tungest.³⁶ Det er i øvrigt interessant – og formentlig tidstypisk – at begge disse forfattere gav det tyske element ved hoffet en del af ansvaret for den forgiftning af atmosfæren, de mente at kunne konstatere.

Dette afviste den unge Povl Engelstoft i sin både analytisk og sprogligt fornemme anmeldelse af Troels-Lunds Peder Oxe-bog fra 1907, der i formen var en ærbødig og taknemlig anmeldelse, men i realiteten rummede skarpe angreb på forfatterens tolkninger bogen igennem. Povl Engelstoft mente, at forholdet til kongen havde været afgørende

Christian III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-1559, s. 43ff.

³⁵ Anklagerne mod Joachim Beck er udførligt behandlet af Astrid Friis i *Rigsraadet og Statsfinanserne*, (s. 17ff). Astrid Friis sandsynliggør, at der har været et dårligt forhold mellem Eske Bille og Joachim Beck og tillægger Eske Bille et medansvar for rentemesterens afsked (s. 21). De konflikteksempler, hun anfører, vedrører dog konkrete enkeltsager og ikke den generelle lenspolitik.

³⁶ A. Heise, *Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel*, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk. bd. 5, 1885, s. 350f; Troels-Lund, *Peder Oxe. Et historisk Billed*, 1906, s. 75f.

ved adelsmandens fald, og at der ikke behøvede at have foreligget en egentlig personlig krænkelse. Han lagde navnlig vægt på, at Troels-Lund havde forsømt at inddrage den sociale og politiske baggrund for Peder Oxes fald. I kongens sidste år gjorde Christian III's personlige indflydelse sig mere gældende end nogensinde før, og kongens blik var særligt skarpt vedrørende forhold omkring lensstyrelsen. Peder Oxe »vilkårligheder« på lensområdet kunne meget vel have foreligget inden hans afskedigelse i februar 1558, mente han.³⁷

Nogle årtier senere så Erik Arup og Astrid Friis helt anderledes på tingene. Det nye og provokerende hos dem var, at de så Oxernes fald i et helt andet politisk perspektiv, idet Oxerne skulle rammes, fordi deres politik på lensområdet – og de opfattedes sammen med Johan Friis som lenspolitikens ophavsmænd – blev uacceptabel for et mægtigt adelsparti. Med andre ord: i sidste ende en strid om fordelingspolitikken inden for det statsbærende lag, adelen. Astrid Friis var ikke blind for, at Peder Oxe som person var grådig og hensynsløs, men mandens personlige egenskaber tjente primært som forklaringsfaktor i den forstand, at de kunne udnyttes på det taktiske plan i forbindelse med en veltilrettelagt undergravningskampagne, der sigtede på at få gjort ham umulig i kongehusets øjne. Hun mente at kunne vise, at især medlemmer af slægten Huitfeldt havde spillet en hovedrolle her.³⁸ Poul Colding søgte at kombinere Troels-Lunds tolkning med den, han mødte hos Erik Arup og Astrid Friis, og udnævnte Oxe personlige modstandere til bærere af oppositionen på herredagen i 1557, samtidig med at han betoned modsætningsforholdet til kongehuset, især til dronning Dorothea.³⁹

Nærværende undersøgelse fremlægger en tolkning, der er beslægtet med den, vi møder i Povl Engelstofts skitse. Det er min opfattelse, at Oxernes fald 1557/58 skyldtes et opstået modsætningsforhold til kongefamilien forårsaget navnlig af Peder Oxe virke som lensmand, og at deres fald ikke beroede på, at de havde været på den tabende side i et stort opgør inden for højadelen. Denne tolkning vil blive uddybet og begrundet i afsnit 3.

37 Anmeldelsen er trykt i *Historisk Tidsskrift*, 8. rk. bd. 1, 1907, s. 307-24. – Povl Engelstoft fik 1907 Københavns Universitets guldmedalje for en afhandling om rigsrådets historie 1448-1588 og havde et nøje kendskab til kildematerialet (jf. *DBL*, bd. 4, 1980, s. 196f). – For Troels-Lunds forurettelse over Engelstofts anmeldelse se Frede P. Jensen, *Myten om Peder Oxe*, i: *Bidrag til Frederik II's og Erik XIV's historie*, 1978, s. 80, note 110.

38 Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 89ff.

39 Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 13ff, 241ff.

Mageskiftesagen og opgøret med Oxe-kredsen

Det lægges her til grund, at begyndelsen til Oxernes fald ikke kan følges længere tilbage end til det mageskifte, der i efteråret 1556 blev aftalt mellem Christian III og Peder Oxe om kronens gårde i Bråby. Mageskiftet fik et usædvanligt forløb og blev først endeligt afsluttet i slutningen af april 1557. Det vil være nødvendigt at se på omstændighederne omkring dette berømte mageskifte endnu en gang.

Forhistorien var, at Christian III i efteråret 1556 havde givet sit samtykke til et mageskifte med Peder Oxe, hvor kongen skulle afstå kronens 12 gårde i Bråby – tæt ved Peder Oxes nye imponerende, men dog ikke færdigbyggede Gisselfeld – mod til gengæld at få tilsvarende værdier i bøndergods udlagt til kronen af Peder Oxe. Den 25. oktober 1556 befalede Christian III rigsråderne Børge Trolle og Peder Bille at besigtige de gårde, som kronen og Peder Oxe ville lade indgå i mageskiftet. De skulle lave et register over gårdene og sammenligne dem med hinanden.⁴⁰ På grundlag af deres besigtigelse blev mageskiftet gennemført, og kongen lod et åbent brev herom udgå den 26. november 1556. Kronen afstod de 12 gårde i Bråby og fik i stedet overdraget noget af Peder Oxes strøgods, i alt syv gårde, der var spredt over ikke mindre end fire herreder.⁴¹ Det må tilføjes, at brevet af 25. oktober 1556 indeholdt en udtrykkelig ordre om at besigtige såvel Peder Oxes som kronens gårde *på stedet*. Dette må forudsættes at være sket, om end kun besøget i Bråby er bevidnet.⁴²

Men mageskiftet fik kun begrænset levetid. Den 10. april 1557 befalede Christian III nemlig rigsråderne Børge Trolle, Peder Bille, Christoffer Huitfeldt samt Herluf Trolle at begive sig til Bråby og på kronens vegne undersøge, om det gods, som Peder Oxe ville udlægge til kronen, lå lige så belejligt for Skjoldenæs slot og var lige så værdifuldt med hensyn til skyld og ejendom, som det gods Peder Oxe havde modtaget af kronen.⁴³

Hvad var der sket, siden mageskiftet skulle gøres om og nu gennemføres på nye vilkår og med et udvidet besigtigelseshold?

40 Christian III til Børge Trolle og Peder Bille, dateret København den 25. oktober 1556. RA. Privatarkiver nr. 6086. Peder Oxe til Gisselfeld.

41 *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 55.

42 De to adelsmænds besøg i Bråby fremgår af besigtigelsesbrevet af 22. april 1557, jf. note 49.

43 Christian III til Børge Trolle, Christoffer Huitfeldt, Peder Bille og Herluf Trolle, dateret København den 10. april 1557. RA. Danske Kancelli. B 33. Koncepter til missiver. 1523-58. – Brevet er ikke indført i kopibog.

Poul Colding var af den opfattelse, at mageskiftet ikke var kommet i stand i november 1556. Han antydede, at Christian III havde været utilfreds med Peder Oxes tilbud, og at byttehandlen først var sket, da adelsmanden var kommet med et bedre tilbud. Colding pegede i den forbindelse på, at mageskiftebrevet af 26. november 1556 var blevet overstreget i kopibogen i Danske Kancelli.⁴⁴ Det er imidlertid ikke nogen overbevisende argumentation, idet overstregningen jo netop synes at vise, at mageskiftet var blevet gennemført og havde affødt et mageskiftebrev, der var blevet indført i kopibogen, men efterfølgende var blevet kasseret. Det fremgår også af kopibogen, at Christian III egenhændigt havde underskrevet mageskiftebrevet.⁴⁵ Det er efter min opfattelse også af betydning, at den nye besigtigelsesordre af 10. april 1557 omtaler det gods, som Peder Oxe havde modtaget i mageskifte.

Min tolkning er, at mageskiftet blev gennemført i november 1556, men at det *senere* måtte gå om på grund af kongens utilfredshed med byttehandlen. At dømme ud fra formuleringerne i brevet af 10. april 1557 skyldtes Christian III's utilfredshed på dette tidspunkt både, at Peder Oxes gårde lå for spredt, og at deres værdi ikke svarede til de 12 gårde i Bråby. Det tyder på, at Christian III havde ændret holdning efter at have indgået mageskiftet. Sagen var jo den, at i og med at kongen havde underskrevet mageskiftebrevet af 26. november 1556, hvor gårdenes beliggenhed og værdi var angivet, kunne det ikke være ham ukendt, at de gårde, Peder Oxe lod indgå i skiftet, lå meget spredt. Dette havde han tilsyneladende accepteret i november 1556. Et andet spørgsmål vedrørte så værdien af Peder Oxes gårde. Kongen måtte her stole på de tal, de to rigsråder forelagde efter besigtigelsen. Men var der blevet fusket med de talangivelser, der angav gårdenes bonitet og ydelser? Vi ved det ikke, men det er tankevækkende, at besigtigelsesholdet i april 1557 afkrævede en ed af bønderne i Bråby vedrørende gårdenes værdi.

Når mageskiftesagen må tolkes alvorligere, end Poul Colding gjorde det – for ikke at tale om Astrid Friis, der bagatelliserede den og ikke satte sig ind i den⁴⁶ – skyldes det det personlige engagement fra

44 Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 16.

45 Det på et tidspunkt overstregede mageskiftebrev er indført i kopibogen under overskriften »Mageskifte som gik mellem Kongelig Majestæt og Peder Oxe til Gislefeldt«. Det rummer en latinsk påskrift om, at kongen egenhændigt havde underskrevet det. RA. Danske Kancelli. B 19. Register over alle lande 1553-1558, fol. 96-96v; jf. også udtoget i *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 55.

46 Astrid Friis' fremstilling af mageskiftesagen er ikke korrekt, idet hun skriver, at det nye besigtigelseshold fandt ud af, at det gods, Peder Oxe ville udlægge, »naturligvis« ikke

Christian III's side, der kan spores under sagens udvikling i april 1557. Mageskiftesagen har sin afgørende betydning derved, at den synes at markere *vendepunktet* i kongens forhold til Oxerne, der fra nu af var præget af en udpræget negativ holdning. Det må betragtes som en bevidst ydmygelse af Peder Oxe, at det oprindelige besigtigelseshold blev udvidet med Christoffer Huitfeldt og Herluf Trolle, der begge må formodes at have hørt til Peder Oxes modstandere. Desuden blev der fra kongens side tilkendegivet en forventning om, at kronens interesser blev varetaget på en bedre måde end tidligere, idet det nye besigtigelseshold fik indskærpet, at det i forbindelse med mageskifteforretningen dels skulle afgive en skriftlig beretning dels skulle have »derudi flittig indseende, så at os og kronen kan ske skel og fyldest«. Poul Coldings tolkning var her, at den sidste passus vidnede om, at Christian III nærrede mistanke om, at Peder Oxe var begærlig.

I den sammenhæng skal det bemærkes, at Poul Colding gjorde den iagttagelse, at den nye besigtigelsesordre af 10. april 1557 var blevet ændret og skærpet på sin vej gennem kancelliet, og at den oprindelige koncept til ordren »var mindre mistænksom overfor Peder Oxes griskhed«, som Poul Colding formulerede det. Denne vurdering blev bestridt af Astrid Friis, der ikke kunne se, at det var berettiget at gøre en distinktion mellem de to versioner.⁴⁷ Men det står helt klart, at der var sket en skærpelse. I det ændrede brev er kontrolaspektet blevet dominerende, og de tre rigsråder og Herluf Trolle instrueres næsten som skoledrenge.⁴⁸ Dette kom også til at præge gennemførelsen af mageskifteforretningen.

Besigtigelsen af de gårde, der nu indgik i mageskiftet, foregik i Bråby den 22. april 1557 og affødte et på Gisselfeld udfærdiget besigtigelsesbrev, besejlet af de fire nævnte adelsmænd, Christian III havde

lå lige så godt for kronens len Skjoldenæs, som gårdene i Bråby. Som følge heraf blev der den 27. april 1557 foretaget et nyt mageskifte (*Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 92f). – Forholdet var det, at det nye besigtigelseshold under sit besøg i Bråby den 22. april fandt ud af, at der skete kronen mere end fyldest ved Peder Oxes nye tilbud. I overensstemmelse hermed blev mageskiftebrevet af 27. april 1557 udfærdiget, jf. den ovenstående tekst.

47 Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 16, note 3; Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 93, note 1. – Når Poul Colding og Astrid Friis taler om den *oprindelige koncept*, er det ikke helt præcist. Der foreligger et foldet og afsendelsesklart brev (der kun manglede besegling), hvor en person – uden tvivl Christian III selv – har kasseret brevets anden halvdel og dikteret en ny tekst, der er tilføjet i marginen.

48 I den endelige version af den kongelige ordre, jf. note 43, er kontrolaspektet understreget ved at udtrykket »granskende og forfarende al lejlighed«, der i den første version var holdt ubestemt, nu specifikt går på beliggenheden og værdien af det gods, Peder Oxe udlagde, sammenholdt med det, han havde modtaget. I den endelige version anvendes udtrykket »granskende og forfarende« desuden to gange, ligesom udtrykket »flittig indseende« blev indsat.

sendt derned. I brevet beskrev de deres arbejde og opregnede takseringerne for de to sæt gårde, der indgik i mageskiftet. Det fremgår af brevet, at adelsmændene under besøget havde beset og takseret de 12 Bråby-gårde, der var overgået til Peder Oxe og tidligere var blevet takseret; de havde også ladet fæstebønderne på gårdene sværge ed. Den tidligere taksering af Bråby-gårdene var altså blevet kontrolleret. De fire bekræftede i den forbindelse den vurdering af gårdene, som Børge Trolle og Peder Bille tidligere havde givet. Desuden fortalte de kongen, at de havde »redet, set, gransket og forfaret« det gods, som Peder Oxe ville udlægge i Ringsted herred. I den forbindelse må man ganske vist spørge, hvorledes alt dette kunne gennemføres på én og samme dag. Men det er selvfølgelig en mulighed, at adelsmændene har delt opgaverne mellem sig.

Det fremgår tydeligt af besigtigelsesbrevet, at adelsmændene følte, at kongens øjne hvilede på dem. I brevet blev der under sammenlægningen mellem de to sæt gårde hele tre gange gjort opmærksom på, at der var sket kongen fyldest ved dette mageskifte. Adelsmændene gjorde også opmærksom på, at de ni gårde, Oxe nu udlagde, alle lå i Ringsted herred og nærmere Skjoldenæs, end Bråby-gårdene gjorde.⁴⁹

Skal vi sammenfatte essensen af mageskiftesagen, viser den i sin senere fase et kongeligt engagement i en for kronen ret ubetydelig sag om nogle bøndergårde. Christian III gik personligt ind i sagen, beordrede skærpede mageskifteprocedurer og ydmygede Peder Oxe ved at udvide besigtigelsesholdet med to af hans modstandere. Herigennem sikrede kongen sig også, at sagens omstændigheder blev kendt i adelskredse. Sagen udviklede sig til en demonstration af kongelig mistillid til Peder Oxe og fik en fortsættelse på herredagen i København.

Astrid Friis lagde i sin undersøgelse fra 1942 som nævnt ikke vægt på mageskiftesagen, hvilket formentlig bundede i hendes overordnede tolkning, nemlig at Oxernes fald var knyttet til den interne konflikt inden for adelen om lensreformen, en konflikt der ifølge hende først kom til udbrud på herredagen. I hendes forståelse var Oxernes fjende i denne fase det konservative rigsrådsflertal og ikke kongen. Astrid Friis' tolkning var følgende: »Men om noget brud mellem kongen og Peder og Eskil Oxe var der paa dette tidspunkt ikke tale. Og disse kan have haft god grund til at mene, at kongen, hvor det gjaldt dem personlig, vilde holde sin haand over dem; thi naar oppositionen mod dem

⁴⁹ Besigtigelsesbrevet er dateret Gisselfeld den 22. april 1557. RA. Danske Kanc. B 42. Besigtigelser og andre indlæg til skøder og mageskifter. 1535-71. – Det endelige mageskiftet brev er dateret 27. april 1557 (*Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 95). – Det fremgår af brevet, at Christian III selv underskrev dette.

havde kunnet vokse sig saa stærk, skyldtes det naturligvis ikke alene personligt uvenskab, men endnu mere at de for nidkært hævdede statens og kongens interesser på bekostning af snævre standsinteresser«. ⁵⁰

Mod Astrid Friis må det hævdes, at det ganske vist ikke var kommet til et *åbent brud* mellem kongen og de to brødre Oxe, men kongens optræden i mageskiftesagen viste dog klart, at et tillidsforhold var ophørt. Det er efter min opfattelse ikke muligt at undlade at forbinde forløbet af mageskiftesagen med de aktioner, der blev rettet mod Oxerne under og efter herredagen i København, der var indkaldt til 25. april, dvs. tre dage efter mageskiftemødet på Gisselfeld. Dertil ligger begivenhederne for tæt på hinanden. Faktisk synes der at have foregået en mindre politisk udrensning i forbindelse med herredagen.

Under denne mistede Peder Oxes tre svogre Hans Barnekow, Jørgen Brahe og Otte Rud hver et hovedlen (henholdsvis Roskildegård, Vordingborg og Visborg), medens Christian III dog var så hensynsfuld at udskyde Eskil Oxes afsked til efter herredagens ophør, ligesom rentemesteren også fik lov til at beholde sin forlening Holme Kloster året ud. På herredagen blev to af Peder Oxes støtter, landsdommeren på Lolland og Falster, Mogens Falster (Bielke), og lensmanden på Odensegård, Jørgen Skinkel, ligeledes afskediget som kronens tjenere. Claus Huitfeldt blev udnævnt til ny landsdommer over Lolland og Falster og fik overdraget Mogens Falsters forleninger Karleby og Grimstrup birker, medens Jørgen Skinkel afstod Odensegård til Peder Bille uden at få et nyt len til gengæld. ⁵¹ Jørgen Skinkel ville være afskediget som bondeplager under alle omstændigheder, men det var næppe heller tilfældigt, at Mogens Falster også blev afskediget. I skandskriftet mod Peder Oxe, der nedenfor skal omtales, blev landsdommer Mogens Falster med navns nævnelse hængt ud som Peder Oxes partigænger og som den, der havde hjulpet Peder Oxe med at bøje retten. ⁵² Omtalen i skandskriftet viser, at de nære relationer mellem Peder Oxe og landsdommeren var en kendt sag i adelskredse i 1557.

⁵⁰ Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 97.

⁵¹ Frede P. Jensen, *Omkring Peder Oxes fald*, s. 317ff. Jørgen Skinkel og Mogens Falster udstilles begge i skandskriftet mod Peder Oxe som dennes partigængere i hans strid med Herluf Trolle om skellet mellem Hillerødsholm og Favrholt (jf. sst. s. 317, 334). – For anklagerne og sagen mod Jørgen Skinkel se Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 235-37.

⁵² Om Mogens Falster hedder det i skandskriftet (s. 334, linje 53-54): »Mogens Falster fik jeg af Lolland/Han hjalp mig også at gøre uskel [uret] hvor han kan«. Det er antagelig også Mogens Falster, der sigtes til i skriftet (s. 334, linje 31), når der tales om Peder Oxes aftaler med »landsdommere og sådan flere«. – Muligvis havde Mogens Falster også vist forsømmelighed i forbindelse med forkyndelsen af kornudførselsforbuddet af 30. oktober 1556, jf. brev af 11. december 1556 (*Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 58f).

Beslutningerne indikerer, at en aktion var blevet indledt mod Oxerne og deres støtter. En fremtrædende adelsfamilie var blevet ramt af kongelig unåde; et begreb der ganske vist, må det betones, rummede en skala af former. Med udnævnelsen af Herluf Trolle til rigsråd havde hoffet tillige markeret, hvem det nu nærrede tillid til.⁵³ Jeg vil tolke de kongelige beslutninger i forbindelse med mageskiftet og herredagen i sammenhæng og se dem som første fase i et *opgør* med Oxefamilien. Hvad der i sidste ende havde betinget kongens handlemåde er svært at sige. Men jeg hælder mest til den opfattelse, at aktionen skal sættes i forbindelse med det tronskifte, der på grund af Christian III's sygdom kunne imødeses i en ikke fjern fremtid og også var til behandling under herredagen.⁵⁴ Christian III gjorde sig mange bekymringer om tronskiftet, bl.a. fordi han tvivlede på hertug Frederiks modenhed og regentevner.⁵⁵ I dette perspektiv kan aktionen mod Oxerne ses som en magtdemonstration fra kongehusets side og som en bestræbelse på at sanere det politiske landskab og skabe de bedste startbetingelser for den nye konge.

Af Peder Oxes svogre var Hans Barnekow og Jørgen Brahe dog næppe i egentlig unåde, og de fik deres chance igen. Aktionen mod dem havde formentlig signalkarakter og skulle vise Peder Oxes svækkede position. Derimod var Eskil Oxes afsked efter herredagen i sagens natur uundgåelig. Hvis der skulle indledes undersøgelser af Peder Oxes embedsførelse, kunne hans broder ikke beholde sin stilling som rentemester. Rentemesteren var en nøgleperson i alle sager om embedsmisbrug.

Et første mål var at tilkendegive for omgivelserne, at Peder Ox var svækket, og at Oxernes magtposition var forbi. Et tydeligt tegn på, at Peder Ox havde fået anden status, er, at han ikke længere optræder som rådgiver og kongelig budbringer ved hoffet. Hans navn indføres efter herredagen 1557 næsten ikke mere i rentemesterregnskaberne,

53 Det hører til de mest barokke elementer i den tolkning, Erik Arup og Astrid Friis fremlagde, at de gjorde Herluf Trolle til rebel og leder af en konservativ opposition under herredagen 1557. Herluf Trolle var en udpræget fyrstetjener, hvilket både hans optræden i mageskiftesagen og senere som anklager mod Peder Ox viste. Med sin ansvarsbevidsthed og religiøst prægede livsholdning var han som type uden tvivl åndsbeslægtet med Christian III. – Man må ligeledes give Povl Engelstoft ret i, at antagelsen om Herluf Trolles »bitre fjendskab« mod Peder Ox er svagt hjemlet (jf. hans anmeldelse af *Peder Ox. Et historisk Billed* i *Historisk Tidsskrift*, 8. rk. bd. 1, 1907, s. 311).

54 Den 1. juni 1557 udstedte hertug Frederik en revers, dvs. et genbrev, hvori han som udvalgt konge indfrie det løfte, hans forældre havde afgivet ved hans hyldning i 1542, om at han ved sin tiltræden ville overholde landets love og stændernes rettigheder (Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv, udg. Af C.F. Wegener, bd. 2, 1856-60, s. 92-94).

55 Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 53ff.

som den der videregav de kongelige ordrer til rentekammeret i forskellige sager. Det viser, at adelsmanden ikke mere indgik i kongens snævre stab, som han havde gjort i 1556. Medens vi i regnskaberne fra 1556 møder ca. 70 sådanne ordrer fra Peder Oxes side er tallet for anden halvdel af 1557 – idet regnskabet for første halvdel af 1557 ikke er bevaret – kun fire ordrer. De stammer fra perioden 25. august til 27. september 1557 og står i forbindelse med Peder Oxes sidste repræsentative opgaver i forbindelse med det sachsiske kurfyrstepars besøg i Danmark og hans efterfølgende rejse til Mecklenburg.⁵⁶

Den følgende udvikling er flere gange beskrevet: I oktober blev Peder Oxe sendt til Mecklenburg for at stå fadder på kongens vegne ved en fyrstelig barnedåb i Wismar – den senere danske dronning Sophies dåb. Efter rejsen til Mecklenburg aflagde han ikke rapport ved hoffet, men sendte en, i øvrigt mesterligt udformet, skriftlig beretning fra Gedser og undskyldte sig med, at han var svagelig og ikke turde begive sig ud i luften, før han fik det bedre.⁵⁷ Om hans sygdom var af politisk natur – som antydtes af flere forfattere – er umuligt at afgøre. Mod det taler, at det næppe skulle være nødvendigt at ile til hoffet for at rapportere om en fyrstelig barnedåb. I december ses han dog i København i forbindelse med et mærkeligt mageskifte, som Christian III uden tvivl havde krævet af ham for at få Favrholt i bytte for Tølløse.⁵⁸ Under de tre dages mageskifteforhandlinger, der i en pålidelig kilde beskrives som »en hård handel« om Favrholt, ville kongen ikke se Peder Oxe, men forhandlede med ham gennem Herluf Trolle og Joachim Beck.⁵⁹ Det tyder unægtelig på en tilspidset situation. I februar 1558 trådte han efter egen anmodning ud af rigsrådet og afstod sine forleneringer. En uforsonlig Christian III ville imidlertid ikke tillade ham blot at trække sig tilbage til sine godser og indledte en retslig undersøgelse af hans embedsførelse.⁶⁰ Denne udvikling skal ikke behandles her.

56 Søren Balle og Niels Geert Bolwig, *Christian III's Rentemesterregnskaber, bd. III (1556)*, 1999, s. 53ff og *bd. IV (1557-58)*, 1999, s. 113ff.

57 Peder Oxes meget detaljerede rapport om barnedåben i Wismar 17. oktober er dateret Gedser den 27. oktober 1557. RA. TKUA: Tyskland. Mecklenburg. B. Gesandtskabsrelationer til dels med bilag. 1545-1712. Troels-Lund fejllæste ordlyden af Peder Oxes undskyldning (Troels-Lund, *Peder Oxe. Et historisk Billed*, s. 68).

58 Man kan gætte på, at her stod tronfølgeren hertug Frederik bag. Straks fra sin tiltræden som konge indledte han en energisk mageskiftepolitik i Nordsjælland for at samle et stort sammenhængende jagtområde.

59 Jf. Joachim Becks brev til Mogens Gyldenstjerne af december 1557 (E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, s. 416-18). – Den nøjagtige dato kan ikke længere læses på det stærkt ødelagte brev.

60 For Oxe-sagens udvikling i 1558 henvises generelt til Troels-Lund, *Peder Oxe. Et historisk Billed*, s. 67ff. og Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 19ff.

Skandskriftets beskyldninger

Når kongefamiliens forhold til Oxerne udviklede sig så negativt i løbet af 1557 og 1558, som tilfældet blev, skyldtes det, at der indgik andre og mere brændbare emner i sagen end en lille kontrovers om nogle bøndergårde. Poul Colding mente i sin undersøgelse, at et personligt mellemværende mellem Peder Oxe og kongefamilien var den hemmelige grund til Peder Oxes flugt fra landet. Han lagde især vægt på det dårlige forhold mellem dronning Dorothea og Peder Oxe, der syntes at fremgå af en række kilder, herunder også Dorotheas udtalelser om Peder Oxe efter hans hjemkomst til Danmark i 1566. Adelsmanden flygtede derfor for at undgå en anklage for majestætsfornærmelse, der kunne have kostet ham livet.⁶¹

Til belysning af de øvrige konfliktemner kan nu også inddrages skandskriftet mod Peder Oxe, som man tidligere antog var gået tabt.⁶² Med sine oplysninger føjer det en ny dimension til vor viden om opgøret med Oxerne. Skandskriftet, der er anonymt og fra anden halvdel af 1557 eller måske begyndelsen af 1558,⁶³ foregiver, at en angrende Peder Oxe befinder sig i en skriftemålsituation, hvor han opregner sine mange forseelser. Sympatien i skriftet ligger hos Herluf Trolle, og skriftet kan antages at afspejle holdninger fra kredsen omkring Herluf Trolle. Selv om skriftet er endog yderst positivt i sin omtale af dronning Dorothea, kan det næppe være udgået fra en kreds omkring hende, idet Frands Brockenhuus, der stod i høj yndest hos dronningen, grundigt hænges ud som Oxe-medløber. Skriftet afspejler formentlig her en af de brudlinjer, der løb ned gennem den danske højadel, nemlig gammelt had mellem Brockenhuus'erne og Herluf Trolle-kredsen.⁶⁴ Skriftet har sin primære interesse ved, at det i tid ikke ligger så fjernt fra de hændelser, der omtales. Selv om vi ikke ved, hvilken udbredelse skandskriftet har haft, er skriftet vigtigt ved at vise, at der i 1557 eller i begyndelsen af 1558 har verseret historier i adelskredse om Peder Oxes misbrug af sin magtposition og om hans kontroverser med medlemmer af kongefamilien.

61 Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 42f.

62 Jf. note 1.

63 Skandskriftet omtaler i linje 141 »det korn og forbud som i fjor blev gjort«, hvilket peger på 1557 som affattelsesår, men intet forhindrer, at skriftet kan være færdiggjort i begyndelsen af 1558. En terminus ante quem er Peder Oxes omtale af det i sit brev fra Dannenberg 5. juli 1558, jf. note 72. – Kornudførselsforbuddet blev sat i kraft den 30. oktober 1556 for at afbøde følgerne af årets misvækst. (*Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 52).

64 For hadet mellem Brockenhuus'erne og Herluf Trolle-kredsen, der ikke syntes at bero på politiske meningsforskelle, se Frede P. Jensen, *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, 1982, s. 156f.

Skriftet, der søger at stilisere Peder Oxe som udpræget løgner og lovbryder, omtaler to sammenstød mellem Christian III og Peder Oxe foranlediget af adelsmandens forseelser: her nævnes først mageskiftesagen og derefter en anden sag, hvor Peder Oxe ulovligt skulle have udført korn. Disse sammenstød kendes ikke fra andre kilder. Endelig omtales konflikter med kongefamilien på det personlige plan.

Skandskriftet mod Peder Oxe er intet mindre end en ny kilde til kontroversen mellem Christian III og Peder Oxe om mageskiftet med Bråby-gårdene. Det hedder herom i skriftet, i delvis moderniseret sprog (linje 73-90): »Jeg skifted med Vordingborg og Skjoldenæs om gods/
Som lå min gård noget nær hos/ Den tid dette mageskifte var gjort/
Straks fik kongen det spurgt/At han havde ikke fanget skel for sit/Hans
nåde fornam at han havde alt for lidt/Men han bad mig drage hjem og
gøre sig skel [sin skyldighed]/Og sagde så til mig farvel/Du skal ikke
mere i denne dag/Mig så skammelig bedrag/Men kan jeg komme med
dig i lave/Fordi du vil mig så bedrage/Da skal jeg love dig visseligen
det/Og dine forbundne venner med/At jeg skal så gribe til eders hår/
Om Gud vil unde mig at leve et år/Så skulle I alle betale med en tid/
Dertil må I slå eders lid/«.

Med andre ord: Efter at mageskiftet i november 1556 var gennemført, erfarede kongen, at kronen ikke havde fået så meget i bytte, som der tilkom den. Kongen havde følt sig bedraget af Peder Oxe og skulle under et opgør med Peder Oxe have truet med at ramme ham og hans forbundne, hvis kongen levede længe nok. Tager vi udgangspunkt i, at skandskriftet på nogle punkter er velorienteret, kan det ikke udelukkes, at skriftet afspejler et sammenstød mellem Christian III og Peder Oxe i sagen. Men om der er en kerne af autenticitet i den trussel, skriftet tillægger kongen, eller om truslen er rent digt, lader sig ikke afgøre. Her kan der meget vel være tale om digterisk frihed ud fra viden om, hvorledes sagen mod Oxerne havde udviklet sig. Det skal også bemærkes, at ophavsmanden til skandskriftet alene omtaler det første mageskifte, der forudsættes gennemført, og at der gøres den tilsnigelse, at der indgik gods fra Vordingborg len i mageskiftet. Det andet mageskifte af 27. april 1557 har været uinteressant, idet det ikke førte til en konfrontation. Det afgørende er imidlertid, at mageskiftesagen overhovedet optræder i skriftet. Det indebærer, at der i adelskredse har eksisteret en rygtedannelse baseret på oplysninger om kongens utilfredshed med mageskiftet.

Men derudover viser skandskriftet, at der i 1557 har verseret en alvorlig beskyldning mod Peder Oxe: han skulle have brudt det af kon-

gen med rigsrådets billigelse 30. oktober 1556 indførte forbud mod udførsel af korn fra Danmark. Forbuddet skyldtes dette års misvækst, der ramte det meste af Nordeuropa. De i den anledning udgæede kongebreve rummede forbud mod at udføre eller udskibe korn »af vort rige Danmark«,⁶⁵ men blev de facto håndhævet som forbud mod også at gennemføre indenlandske transporter af korn via havnene. Den 19. april 1557 fik hertug Hans den Ældre således kongens afslag på en ansøgning om at måtte købe korn i kongeriget og føre det til Haderslev. Afslaget blev begrundet med, at man på grund af manglen på korn stadig havde betænkeligheder ved at tillade, at der førtes korn fra en del af riget til en anden.⁶⁶ Indenlandske transporter blev dog tilladt gennem breve til en række borgmestre og råd den 27. april 1557, og forbuddet blev endelig ophævet 29. juli 1557.⁶⁷

I 1557 kom det frem, at der var blevet udført korn til Tyskland til trods for forbuddet, og straks efter herredagens åbning foranstaltede Christian III, der så på sagen med stor alvor, omfattende undersøgelser, der skulle finde ud af, hvem der havde forset sig. Blandt de lensmænd og borgmestre fra Sydsjælland, Lolland, Falster og Møn, der med breve af 28. april 1557 fik strenge ordrer til at foretage undersøgelser desangående, var også Peder Oxe, Jørgen Brahe og Jørgen Rud for henholdsvis Ravensborgs, Vordingborgs og Ålholms lens vedkommende. Ingen skulle være undtaget fra undersøgelsen, det være sig adelig, gejstlig eller verdslig, hed det i den kongelige ordre. Borgmestrene fik tillige ordre om at indsende en undersøgelsesrapport hurtigst muligt. Rapporten skulle overleveres af to agtede mænd.⁶⁸ Ingen sådanne rapporter synes overleveret i arkiverne.

Om Peder Oxes forseelse på dette punkt hedder det i skandskriftet (linje 137-46): »Kære herre, kongen sagde og til mig/Jeg begærer en ed af dig/At du siger mig om du haver ført korn af mit land/Jeg svor mig om men [svor falsk] siger jeg på min sandt/Før det korn og forbud

65 RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande 1556-58, fol. 103v-104; udtog i *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 52.

66 Christian III til hertug Hans den Ældre dateret København den 19. april 1557. RA. De Sønderjyske Fyrstearkiver. Hans den Ældre. 1460-1587. Sager på papir.

67 *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 95 og 121.

68 Den fulde tekst til brevet til borgmestrene af 28. april 1557 findes i RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande 1556-58, fol. 190; sst. udtog af brevene til de tre lensmænd. Jf. også *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 95f. – Den 4. maj 1557 fik Jørgen Rosenkrantz ordre til straks at skrive til kongen, hvor de skibe havde hjemme, der havde ført korn til Kolding, og hvor meget de havde tilført. Lensmanden fik understreget, at han skulle finde sandheden under den ed og pligt, han havde svoret til kongen. (RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande 1556-58, fol. 194v; jf. også *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 98).

som i fjor blev gjort/Kongen fik siden spurgt/At jeg haver ikke svoret ham ret for/Tyve læster korn kom til Flensborg/Han undrede på at jeg ville det gøre/Sådanne stykker haver jeg brugt det føre/«.

Ifølge skriftet skulle Peder Oxe have gjort sig skyldig i mened over for Christian III vedrørende sin skyld i sagen. Beskyldningen for mened kan vi ikke bygge på, da den sagtens kan være opdigtet eller bero på rygter, men anderledes stiller det sig med sagens kerne: beskyldningen om at adelsmanden havde ladet fragte korn til trods for udførselsforbuddet. Peder Oxes forseelse skulle, som hævdet i skandskriftet, have bestået i, at han havde sendt korn fra kongens »land« [dvs. landsdel] til Flensborg, idet udførselsforbuddet som nævnt også gjaldt indenrigske transporter. Noget synes der at have været om snakken. Blandt de mange punkter i det anklageskrift, som Herluf Trolle i sommeren 1558 på kongens vegne lod udfærdige mod Peder Oxe, var også det, at Peder Oxe havde »ladet udføre og udført korn imod kong. Matt. forbud, end- og Peder det selv vidste og havde brev i befaling«. ⁶⁹

Anklagen indgik således i det samlede anklageskrift mod Peder Oxe, og det er også værd at bemærke, at der er tale om en dobbelt anklage, idet Peder Oxe anklages for at have »ladet« (tilladt?/foranlediget?) *andre* udføre, men også *selv* udført korn. Hertil kom, at forseelserne mod kornudførselsforbuddet som nævnt havde været genstand for omfattende undersøgelser fra kronens side. På den baggrund er der grundlag for at antage, at der har foreligget en reel forseelse fra Peder Oxes side. Selv om beskyldningen for mened ikke medregnes, var der tale om en særdeles alvorlig anklage, idet Peder Oxe som rigsråd selv havde været med til at indføre forbuddet. I retlig forstand handlede det om majestætsforbrydelse, idet han anklagedes for at have brudt en kongelig befaling. I majestætsforbrydelsessager kunne kongen straffe arbitrært uden egentlig rettergang. ⁷⁰

Endelig er der den tidligere omtalte beskyldning for at have bøjet retten gennem aftaler med landsdommer Mogens Falster og for at sammenkalde og indsætte edsvorne mænd i sine retssager for landstinget. ⁷¹ Disse beskyldninger fremstår som rene påstande, men påkalder sig selvsagt interesse, derved at Mogens Falster blev sat fra bestillingen under herredagen i 1557. Der blev ikke senere rejst anklage mod Mogens Falster, hvilket måske heller ikke gav mening efter Peder Oxes

⁶⁹ G.L. Wad (udg.), *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe*, bd. 1, 1893, s. 41. – I samme punkt i anklageskriftet anklages Peder Oxe for at have brudt recessens ord om forbud mod købmandskab med kronens bønder.

⁷⁰ Poul Johs. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, 1940, s. 321ff.

⁷¹ De edsvorne mænd omtales i skandskriftets linje 35ff.

flugt. Afskedigelsen af landsdommeren kom således til at fremstå som politisk motiveret, medens der til gengæld blandt anklagerne i anklageskriftet mod Peder Oxe fra sommeren 1558 var den, at Peder Oxe havde bragt mange »fra ære, liv og gods formedelst falske og lovlige nævninge«. ⁷²

Clouet i skandskriftet var dog beskyldningerne for at have forulempet dronning Dorothea og tronfølgeren hertug Frederik; mest tungtvejende var det uden tvivl, at Peder Oxe skulle have beløjet dronning Dorothea over for Christian III. Den noget omstændelige beskyldning lyder (linje 93-108): »Dronningen haver jeg og fortørnet såre/Gud gave hun min ven vare/Det blev mig til min store skade/At jeg mig med hende i trætte lagde/Jeg besinder mig nu jeg gjorde hende uskel/Derfor går det mig nu ikke vel/Jeg fik og mod dronningen så slemmeligen i sinde/For hendes herre beløj jeg hende/Deslige gjorde jeg at kongen hende ikke skulle tro/Til den mindste penning han havde i sin bo/Og jeg løj hende dertil slemme løgne på/ Som I med tiden skulle at høre få/Jeg tænkte ikke derpå at hun hjalp mig frem/At jeg så højt i kongens gunst kom/Hun rådede mig altid at gøre ret og frygte Gud Vor Herre/Hvilket jeg ikke gjorde desværre/«.

Her hører vi om en personlig konflikt mellem dronning Dorothea og Peder Oxe, som Christian III også blev involveret i. Det antydes, at sagen bl.a. drejede sig om et finansielt anliggende og vel i så fald om dronningens underhold. Men nærmere kan vi ikke komme dens indhold. Beskyldningerne er i øvrigt i påfaldende grad ukonkrete og alment holdt og rummer af interesse egentlig kun den oplysning, at det var dronningen, der havde promoveret Peder Oxe. De indgik da heller ikke i de anklager mod Peder Oxe for majestætsforbrydelse, som Frederik II i 1561 tilbød at oversende til det franske hof, jf. det følgende. Beskyldningen for at have beløjet dronningen var i øvrigt den eneste af skandskriftets påstande, Peder Oxe direkte distancerede sig fra. Det gjorde han efter sin flugt fra landet i et brev til Christian III fra Dannenberg i Niedersachsen den 5. juli 1558. ⁷³

Men Peder Oxe skulle ifølge skriftet også have lagt sig ud med tronfølgeren hertug Frederik. Det hedder her (linje 131-34): »Kære herre jeg må Eder endnu noget bede/Med hertug Frederik haver jeg lagt mig i trætte/Jeg haver og stoltseret med hannom så/Og mente han skulle ikke heller mod mig stå/«. Hvornår Peder Oxe skulle have spillet vigtig

⁷² G.L. Wad (udg.), *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe*, bd. 1, 1893, s. 43.

⁷³ Brevet er trykt i A.R. Ryge, *Peder Oxes til Gisselfeld Danmarks Riges Raads og Hofmesters Livs og Levnets Beskrivelse*, 1765, s. 126-29.

over for tronfølgeren, og hvad der sigtes til med ordene, vides ikke.⁷⁴ Det er en mulighed men heller ikke mere, at de sidste linjer hentyder til en dom afsagt på Nykøbing Slot 14. august 1557, hvor Peder Oxe led nederlag i en retssag til nogle bønder fra Torrig på Lolland. Kongen og tronfølgeren sad med i rettertinget.⁷⁵

Hvad angår baggrunden for skriftets beskyldninger om Peder Oxes optræden over for dronningen og tronfølgeren, har vi ingen reel viden.⁷⁶ Det kan ikke udelukkes, at relativt harmløse udtalelser er blevet fordrejet eller blæst op ud over al rimelighed. Det bør ikke glemmes, at dronning Dorothea var et temperamentsfuldt og initiativrigt gemyt, der bl.a. under Syvårskrigen 1563-70 lagde sig ud med sin søn Frederik II om den førte politik. Det er også med rette blevet påpeget, at forseelserne ikke syntes at have været større, end at Frederik II og enke-dronning Dorothea under Syvårskrigen kunne forlige sig med Peder Oxe.⁷⁷ Hvortil dog bør knyttes den bemærkning, at Christian III på dette tidspunkt ikke mere var blandt de levendes tal. Det tilspidsede i situationen fremgår af, at kongehuset lod udarbejde konkrete anklagepunkter om majestætsforbrydelse mod Peder Oxe. Når vi kan sige det, skyldes det, at Frederik II i 1561 sendte rigsråd Jørgen Lykke til Frankrig, hvor han bl.a. skulle anmode det franske kongehus om at arrestere Peder Oxe eller udvise ham af landet. Frederik II tilbød at sende folk til Frankrig, som kunne føre bevis for retten for Peder Oxes majestætsforbrydelse mod hans fader, hvilket var grunden til, at Peder Oxe var flygtet ud af landet af frygt for at blive straffet herfor.⁷⁸

74 Et sammenstød mellem hertug Frederik og Peder Oxe kan senest være sket i slutningen af september 1557, hvor tronfølgeren forlod landet sammen med det sachsiske kurfyrstepar. Han vendte først tilbage til Danmark i april 1558 (C.F. Bricka, *Kong Frederik den Andens Ungdomskjærlighed*, 1873, s. 38).

75 *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 125. – Der er ikke tale om hallandske bønder, som Poul Colding skriver (*Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 18).

76 Det er en muligvis disse forhold, Johan Friis hentyder til, når han i et brev fra 2. august 1558 til Mogens Gyldenstjerne siger om Peder Oxe: »Karlen er ikke så galen, at han fortørner flere folk, end han haver fortørnet. Mig tykkes godt være, at vi tøve en tid. Vil han ikke minde sig selv, at vi da skriver ham et alvorligt brev til« (E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, s. 448f). – »Fortørnelse« er interessant nok også det ord, skandskriftet anvender i omtalen af Peder Oxes kontrovers med dronning Dorothea, idet det – som citeret – i skriftets linje 93 hedder: »Dronningen haver jeg og fortørnet såre«.

77 Mikael Venge, *Danmarks historie*, bd. 2: *Tiden 1340-1648*, s. 349. – I årene op til enkedronningens død i 1571 opstod der faktisk helt hjertelige relationer mellem hende og Peder Oxe (Frede P. Jensen, *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, 1982, s. 207).

78 RA. TKUA: Frankrig AII. Akter og Dokumenter, 1547-1586. Læggets påskrift er: »Französische Anrede an die Königliche May.t in Frankreich von Hl. Georg Lykken«; jf. også Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 423.

Skal vi sammenfatte forløbet af Oxe-sagen indtil Peder Oxes udtræden af rigsrådet i 1558, er det min tolkning, at den gennemløb flere faser, og at de afgørende momenter i disse faser har været kongens adgang til nye oplysninger om belastende forhold fra Peder Oxes side og – muligvis – de to personers sammenstød over disse og andre forhold. Det er ikke min opfattelse, at kongen skulle have ladet sig influere af Peder Oxes private modstandere i adelen og ved hoffet, således som en tradition inden for forskningen har udviklet det. Over for disse antagelser må det fastholdes, at Christian III var en selvstændigt tænkende og handlende person, der udmærket var i stand til at træffe egne afgørelser i personsager.

Den første fase i hoffets opgør med Oxerne omfattede mageskiftesagen og herredagen i 1557. Christian III's mistillid til Peder Oxe kom første gang til udtryk i den afsluttende fase af mageskiftet med Bråbygårdene, hvor kongen selv tog affære. Jeg vil betragte mageskiftesagen som vendepunktet i de to mænds forhold. Vi må dog gå ud fra som en klar forudsætning, at kongens handlesæt ved den lejlighed også har været betinget af viden om andre for Peder Oxe belastende forhold. I sig selv var Peder Oxes handlemåde i mageskiftesagen næppe gravevende nok. Blandt de belastende forhold kan have været Peder Oxes transaktioner med landsdommer Mogens Falster, der som nævnt blev sat fra bestillingen i maj 1557. Men da vi ikke har sikker viden om disse andre forhold, vil det formentlig heller aldrig være muligt at kaste fuldt lys over starten på Oxernes nedtur. Vi kan blot konstatere, at hoffet havde truffet en beslutning om at fratage Oxerne deres begunstigede position og lade dem være i unåde. Dette blev signaleret på herredagen ved, at Oxernes slægtninge mistede forleneringer, og ved Eskil Oxes afskedigelse efter herredagen. Herluf Trolles optræden i mageskiftesagen og påfølgende udnævnelse til medlem af rigsrådet vidnede om, at nye personer var rykket ind på scenen. Peder Oxe var nu ude af billedet som kongelig rådgiver, selv om han stadig fik enkelte repræsentative opgaver.

En ny og skærpet fase indtrådte sidst på året og må formodes fremkaldt af, at hoffet var kommet i besiddelse af nye afsløringer om Peder Oxe. Blandt disse kan have været de i skandskriftet omtalte beskyldninger for dels at have presset søstrene i det adelige jomfrukloster i Maribo til at give sig livsbrev på noget gods⁷⁹ – en sag hvor Peder Oxes

⁷⁹ Jf. skandskriftets linje 123-28: »Kære herre jeg eder for sanden sige/At jeg haver skilt jomfruer ved arv og eje/Som de havde haft i mange år/Den sag hun mig til hjertet går/Fordi de ønsker mig mangan sorgfuld dag/Og derefter fanger jeg megen ond tale på min bag/«. – For detaljer om denne sags forløb henvises til Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 40.

skyld var ret åbenbar – dels for at have brudt kornudførselsforbuddet. Begge disse beskyldninger indgik senere i anklageskriftet mod Oxe. Men en række andre belastende forhold kan også være dukket op og kommet til kongens kundskab, efter at det stod klart for alle, at Oxerne var svækkede og i kongelig unåde. Med beskyldningen om brud på kornudførselsforbuddet var situationen blevet alvorlig for Peder Oxe, idet han nu beskyldtes for at have tilsidesat en kongelig befaling og for dermed at have gjort sig skyldig i majestætsforbrydelse. Det betød ifølge den retlige tradition, at han var udleveret til kongens nåde og unåde, og at Christian III kunne ramme adelsmanden på liv og ejendom, hvis han valgte denne løsning.

Under forhandlingerne om mageskiftet med Favrholm i december 1557 ville Christian III som nævnt ikke forhandle personligt med Peder Oxe. I øvrigt udgør de tre dages hårde forhandlinger et mærkeligt mellem spil i den for Oxe kritiske udvikling. Det er vanskeligt at afgøre, hvad der var forhandlingernes kerne. Forhandlingerne om et mageskifte var givetvis kommet i stand efter krav fra kongen, men hvad ville Christian III opnå? Skulle adelsmanden ydmyges, eller gjorde andre hensyn sig gældende? Hvis kongen eller tronfølgeren havde håbet på et fordelagtigt mageskifte i en for adelsmanden trængt situation, tog han fejl. Peder Oxe var endnu standhaftig.

Christian III's harme over Peder Oxe's optræden som lensmand blev formentlig forstærket af adelsmandens personlige mellemværender med dronningen og tronfølgeren, men disse forekommer dog ikke at have været afgørende. Begge kunne også i 1560'erne forsone sig med Peder Oxe. Derimod kan det ikke udelukkes, at der kan have fundet bitre og principielle sammenstød sted mellem Christian III og Peder Oxe. Betydningen af, at de forskellige beskyldninger mod Oxe verserede i adelskredse i 1557/58 og blev udbredt gennem skandskriftet, skal heller ikke undervurderes. Det kan vel tænkes, at skandskriftets påstande både har bidraget til at øge Peder Oxe's nervøsitet og til at sætte Christian III og kongefamilien under et vist handlepres – forudsat selvfølgelig at kongefamilien havde fået nærmere kendskab til skriftets indhold. Jo tættere på sandheden, skriftets oplysninger var, jo større må dets virkning ud fra disse forudsætninger antages at have været. Hvad kongen angik, kunne kongedømmets autoritet tænkes at lide skade, hvis der ikke blev reageret på en række anklager og beskyldninger, der løb rundt i adelskredse, og hvor skandskriftet tilmed gengav personlige reaktioner fra Christian III's side.

Når Peder Oxe opgav at forsvare sig over for kongen og rigsrådet

på herredagen i Nyborg i juni 1558 og flygtede fra Danmark, hang det givetvis sammen med den anklage for majestætsforbrydelse, der svævede over hans hoved og kunne udlevere ham til en forbitret konges nåde og unåde. Det fremgår af en påskrift på en kopi af Peder Oxes brev til Christian III af 12. juni 1558 i Eskil Oxes arkiv, at Peder Oxe samtidig havde begæret frit lejde som forudsætning for at komme til Nyborg.⁸⁰ Det har han ikke fået, og han har på den baggrund ikke turdet møde op, men flygtede fra landet.

3. Herredagen i København april–maj 1557

Revolte i rigsrådet?

Historikerne har, siden bd. 2 af Erik Arups Danmarkshistorie udkom i 1932, i vidt omfang fulgt den der fremlagte tolkning af herredagen i København i 1557. Den må antages at bygge på de forskningsresultater, Astrid Friis havde stillet til Erik Arups rådighed, jf. note 8. Ifølge tolkningen skulle der under herredagen være opstået en kritisk situation, idet et rigsrådsflertal under ledelse af det nyudnævnte rigsrådsmedlem Herluf Trolle gjorde oprør mod Oxernes og Johan Friis' lenspolitik, specielt mod en bestemmelse i forslaget til en ny lensforordning, der ville begrænse lensmændenes andel af de uvisse indtægter kraftigt. Rigsrådet forudsattes at være dybt splittet i sagen. Astrid Friis' mere forsigtige vurdering i 1942 var, at lensmændene ikke kunne forsone sig med den omtalte bestemmelse og fik kongen »overtalt« til at skifte Eskil Oxe ud. Herigennem blev der opnået sikkerhed for, at den odiøse bestemmelse ikke blev tvunget igennem. Poul Colding gik også ind for tolkningen om en spaltning af rigsrådet og søgte, som det vil fremgå af det følgende, at styrke den ved at inddrage nyt kildemateriale. Som konsekvens af sin opposition på herredagen fik rigsrådsflertallet gennemført, (1) at lensforordningens bestemmelse om fordelingen af de uvisse indtægter stort set ikke fik betydning for de lensbreve, der blev udstedt i forbindelse med herredagen; (2) at Oxerne blev gjort til sydebukke for lenspolitikken og deres fjernelse fra magt og indflydelse påbegyndt.⁸¹

80 Påskriften lyder: »Kopi af det første brev, Peder Oxe skrev Kongelig Majestæt til, der han blev stævnet og skulle have mødt udi Nyborg, og blev samme brev leveret Kongelig Majestæt førend dommen gik, og lod Peder Oxe samme tid begære lejde«. Eskil Oxes arkiv rummer en række afskrifter af brevene fra retssagen mod Peder Oxe. RA. Privatarkiver nr. 1471. Eskil Oxe til Løgismose.

81 Erik Arup, *Danmarks Historie 1282-1624*, 1932, s. 555f; Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 237ff; Astrid Friis, *Rigsrådet og Statsfinanserne*, s. 93ff.

Til disse vidtgående, ret sensationelle påstande om en hidtil ukendt krise i 1500-tallets danske historie er det nødvendigt at spørge: (1) På hvilket kildegrundlag bygger oplysningerne om det oppositionelle rigsrådsflertal; og (2) hvilke kilder har vi til at belyse rigsrådsflertallets politiske initiativer? Her viser det sig imidlertid, at grundlaget for påstandene begynder at smuldre, når man går kilderne efter. Vedrørende begge spørgsmål er svaret nemlig, at der ikke eksisterer kilder, der giver belæg for påstandene. Der findes ingen omtale i breve, lige så lidt som der eksisterer politiske programmer, udkast eller lignende. De oplysninger, der findes i litteraturen, bygger alle på Erik Arups, Astrid Friis' og Poul Coldings *hypoteser* om, hvorledes herredagen i 1557 må have forløbet.

Men hvilke personer formodedes at indgå i det konservative rigsrådsflertal? Hos Erik Arup møder vi som oppositionsmedlemmer navnene Otte Krumpen, Mogens Gyldenstjerne, Peder Skram, Børge Trolle, Erik Bølle »og mange flere, der alle var enige om, at regeringen var gaaet for vidt med sin lensreform og sin lensforordning«. ⁸² Poul Colding var af den opfattelse, at Oxernes politiske fjender for en væsentlig del var identiske med deres private uvenner fra godsstridighederne i 1540'erne og 1550'erne, og opregnede Herluf og Børge Trolle, Christoffer Huitfeldt, Mogens Gyldenstjerne, Anthonis Bryske og Peder Bille. Han løftede med andre ord Oxernes private uvenskaber op på det landspolitiske plan, selv om han kun nævnte seks navne. Han mente dog også, at den »gamle begærlige« rigsråd Otte Krumpen måtte regnes blandt modstanderne af en monarkisk lensreform. ⁸³ I den sammenhæng må det dog påpeges, at såvel Otte Krumpen som Erik Krabbe var fraværende fra herredagen. De vendte først tilbage til Danmark i løbet af juni 1557 fra en diplomatisk mission til Livland. ⁸⁴

Astrid Friis var i sine undersøgelser forsigtig med at nævne navne og omtalte blot »Oxernes modstandere«, der ifølge hendes opfattelse udgjorde et flertal af rigsrådets medlemmer. ⁸⁵ Hun mente i sin oprindelige tolkning, at Johan Friis havde fornemmet, hvor udviklingen bar hen på herredagen, hvorfor han gjorde det bemærkelsesværdige at holde sig borte. Kansleren gik på kompromis, han tillod, at lensforordningens udfordrende bestemmelse om de uvisse indtægter ikke

⁸² Erik Arup, *Danmarks Historie 1282-1624*, s. 555f.

⁸³ Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 241.

⁸⁴ E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, s. 413. – For den diplomatisk mission se Knud Rasmussen, *Die livländische Krise*, 1973, s. 53ff.

⁸⁵ Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 93 og 102.

blev virkeliggjort, og han modsatte sig hverken, at Eskil Oxen blev fyret, eller rørte en finger for at hindre den hårde fremfærd mod Peder Oxen, skrev hun i 1935.⁸⁶

Som det kan konstateres, er det ganske få navne, der i litteraturen omtales som medlemmer af rigsrådsflertallet, ikke mindst når man betænker, at rigsrådet på dette tidspunkt bestod af 25 personer.⁸⁷

Når det er min opfattelse, at det omtalte oppositionelle rigsrådsflertal på herredagen i 1557 er et fatamorgana, som Astrid Friis indførte i den historiske litteratur; at dette rigsrådsflertal hverken har eksisteret eller udfoldet de aktiviteter, der er blevet tillagt det; og at det i øvrigt er umuligt, at en række af de nævnte rigsrådsmedlemmer skulle have deltaget i en beslutsom opposition mod Oxerne på grund af lenspolitikken, skyldes det, at en række kilder og forhold peger i en helt anden retning. Dette vil blive belyst i det følgende ved at se på de interne relationer i rigsrådet samt ved at følge tilblivelsen af lensforordningen af 2. juni 1557.

Imod Astrid Friis' oprindelige tolkning af årsagerne til Johan Friis' fravær fra herredagen må det indvendes, at den var betinget af den trussel, kongen følte mod rigets sydgrænse. Her var der fare for religiøse uroligheder i Bremen Stift, en situation der forværredes gennem de troppesamlinger, som lejetropsøbersten Christoffer von Wriesberg foranstaltede i Lüneburgområdet.⁸⁸ Christian III sendte 6. april sin signet og sekretæren Otte Brockenhuus til Johan Friis, der opholdt sig hjemme på Fyn, for at kansleren i påkommende tilfælde kunne træffe de nødvendige militære dispositioner, dvs. indsætte de militære styrker, der omfattede ikke mindre end »alle indbyggerne i Fyn«. En lignende ordre gik 13. april til Holger Rosenkrantz, der skulle være hovedsmand i Jylland. Han fik dog – i modsætning til Johan Friis – allerede den 14. april ordre om at komme til herredagen i København.⁸⁹ Billedet af situationen er ret klart: Johan Friis adlød en kongelig ordre – der var foranlediget af uroen ved sydgrænsen og vidnede om kongens tillid til kansleren - og der er intet, der tyder på at oppositionelle stemninger i rigsrådet skulle have holdt kansleren borte fra herredagen. I sin undersøgelse fra 1942 var Astrid Friis blevet klar over, at kanslerens fravær skyldtes den udenrigspolitiske situation. Alligevel ville hun

86 Astrid Friis, Johan Friis, *DBL*, bd. 7, 1935, s. 423.

87 Jf. fortegnelsen over rigsråder i Ditlev Tamm (red.), *Kongens Retterting 1537-1660*, bd. 2, 2003, s. 133ff.

88 Martin Schwarz Lausten, *Religion og Politik. Studier i Christian III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-1559*, s. 270f.

89 *Danske Magazin*, 4. rk. bd. 5, s. 99f.; *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 85, 87, 91f.

nødtigt give slip på sin gamle pointe og baserede den nu på en antagelse om, at det passede kansleren bedst at udeblive fra herredagen.⁹⁰

Som nævnt er rigsrådsoppositionen ikke omtalt i samtidige kilder, og den fremgår heller ikke af den samling af akter fra herredagen i 1557, som W. Møllerup udgav i *Danske Magazin*. Her blev alene aftrykt rigsrådets samlede svar af 15. maj på kongens proposition af 27. april. Rigsrådets svar har overskriften: »Artikler, som rådet efter Kongelig Majestæts befaling haver overvejet og berådslaget på Kongelig Majestæts eget behag. 1557. 15. Maj«. ⁹¹ Rigsrådets svar vidner om, at man fulgte den praksis for herredage, der kendes fra hele perioden 1536-1660, at rigsrådet samlet overvejede de af kongen fremlagte artikler og afgav deres betænkning herom. Der er ikke noget i rigsrådernes svar til Christian III, der antyder, at der skulle herske en helt ekstraordinær situation på herredagen.

Mod den gængse tolkning taler desuden, at rigsrådsflertallets formodede aktioner på herredagen ikke ses at have fået følger for det politiske liv. Der måtte ventes politiske konsekvenser i og med, at såvel Christian III som Johan Friis blev tilskrevet følelige nederlag som følge af rigsrådsflertallets indgriben. Men Mogens Gyldenstjernes påfølgende mange henvendelser til Christian III, der kan følges i E. Marquards udgave af Mogens Gyldenstjernes breve, er præget af lutter ærbødighed. De to breve, der er bevaret fra korrespondancen mellem statholderen og Johan Friis, er holdt i en venskabelig tone.⁹² Man kan også spørge, hvorledes Christian III (og Frederik II) skulle kunne samarbejde med Herluf Trolle, hvis denne havde haft den ham tilskrevne rolle som fører for rigsrådsoppositionen?

Jeg vil dog navnlig lægge vægt på to breve i Mogens Gyldenstjernes arkiv fra foråret og sommeren 1558, der vel blev nævnt, men ikke spillede nogen rolle i undersøgelserne omkring 1940. Det fremgår således af et brev fra en trængt Peder Oxe – der netop havde modtaget en kongelig stævning til Nyborg – til Mogens Gyldenstjerne, dateret Gisselfeld den 15. juni 1558, at Peder Oxe havde drøftet sin situation i forhold til kongen med statholderen, hvilket man ikke umiddelbart ville vente, hvis Mogens Gyldenstjerne havde medvirket til at bringe

⁹⁰ Astrid Friis, *Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 95.

⁹¹ W. Møllerup, *Breve og Aktstykker vedrørende Herredagen i Kjøbenhavn April og Maj 1557*, *Danske Magazin*, 4. rk. bd. 5, s. 97-124. – Rigsrådets svar til kongen findes på s. 112-118.

⁹² E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, s. 448f. (brev af 2. august 1558) og s. 496 (brev af 11. oktober 1558).

Oxerne til fald.⁹³ Peder Oxe tiltaler Mogens Gyldenstjerne som sin »synderlig gode ven«, hvilket man måske ikke skal lægge så meget i, men påfaldende er det dog, at Peder Oxe udtrykker sin »venlig taksigelse for alt godt« og ikke mindst, at han bad Mogens Gyldenstjerne sammen med Johan Friis, Otte Krumpen og Anders Barby tilkendegive over for kongen, at Peder Oxe ville rette sig efter kongens vilje med hensyn til beskyldningerne for at have misbrugt sine forleninger. Han bad også Mogens Gyldenstjerne undskylde over for kongen, at Peder Oxe ikke selv mødte op i Nyborg.

Ikke nok med det: Peder Oxe anmodede tillige Mogens Gyldenstjerne om sammen med Otte Krumpen og Johan Friis at gøre deres yderste flid med hensyn til at formilde Christian III, dronning Dorothea og hertug Frederik. Han appellerede med andre ord indtrængende til Mogens Gyldenstjerne om sammen med to andre ældre rigsråder at tale sin sag i det personlige mellemværende med kongefamilien. Højest interessant er det, at Peder Oxe også satte sin lid til Otte Krumpen. De to stod tilsyneladende på god fod med hinanden. Det fremgår af en seddel i Peder Oxes brev af 15. juni, at Peder Oxe havde søgt at få Otte Krumpen til at overdrage kongen et brev fra ham. Denne overdragelse var dog ikke sket, idet nogle rigsråder havde ment, at Oxe selv skulle møde op. Sedlen sluttede med, at Peder Oxe skrev, at han nu havde forklaret broderen Eskil Oxe sin »lejlighed«, som Eskil Oxe selv ville fortælle Mogens Gyldenstjerne om. Til sidst blev statholderen endnu en gang bedt om, at han ville hjælpe og »føje alting til det bedste«.

Det er også væsentligt, at Peder Oxe umiddelbart før sin flugt havde kontakt til Børge Trolle, Herluf Trolles broder, som han gennem årene havde arbejdet tæt sammen med. Peder Oxe havde tilsyneladende et andet forhold til Børge Trolle, end han havde til Herluf Trolle. I et brev af 30. maj 1558 kalder Peder Oxe Børge Trolle for sin »synderlig gode ven« og han afslutter brevet med venskabsytringer.⁹⁴ Dette brev førte til et svar fra Mogens Gyldenstjerne og Børge Trolle af 1. juli 1558 i en dunkel sag om nogle vigtige breve, som Peder Oxe havde taget med sig. Men dette svar er også yderst urbant i tonen, og Peder Oxe kaldes »frænde og synderlig gode ven«.⁹⁵

93 Sst., s. 429-31. – Det fremgår af Astrid Friis' biografi over Mogens Gyldenstjerne (*DBL*, bd. 8, 1936, s. 500), at hun opfattede Mogens Gyldenstjerne som en af Peder Oxes argeste fjender.

94 Peder Oxe til Børge Trolle, dateret Gisselfeld den 30. maj 1558. RA. Privatarkiver nr. 5504. Mogens Gyldenstjerne til Restrup. – I brevet, der er egenhændigt, kaldes Børge Trolle konsekvent for »kære Børge«. Brevet er delvis publiceret af E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, s. 434f, note 1.

95 E. Marquard (udg.), *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, bd. 1, s. 434f. – Det fremgår af dette brev, at Holger Rosenkrantz også var involveret i sagen.

Hvis Mogens Gyldenstjerne, Otte Krumpen og Børge Trolle som forudsat i litteraturen havde deltaget i en stor intrige mod Oxerne i 1557, kunne brevene af 30. maj og 15. juni 1558 ikke være skrevet. Det ville på den baggrund have være utænkeligt, at Peder Oxe indtrængende kunne appellere til Mogens Gyldenstjerne om at være mellemmand mellem sig og Christian III. Han ville heller ikke have bedt Otte Krumpen om at være brevbærer og fortaler for sig hos kongen. Peder Oxe har således ikke betragtet de tre nævnte rigsrådskolleger, der hørte til toppen af rigsrådet, som sine personlige fjender. Historikerne har fejltolket dette forhold. De her berørte kontakter og relationer viser et langt mindre splittet rigsråd end det, der omtales i litteraturen, idet vi ser rådslagninger og kontakter vedrørende Peder Oxes situation mellem personer, der af forskerne formodedes at være fjender. De påpegede forhold er en yderligere indikation på – i forlængelse af tankegangen i det tidligere afsnit om Oxernes fald – at Oxernes problem var kongefamiliens vrede og ikke rigsrådsmedlemmernes, og at den politisk bestemte polarisering inden for rigsrådet, som man har postuleret, ikke er dokumenteret.

En særlig interesse knytter sig til den her omtalte kontakt mellem Peder Oxe og den gamle rigsmarsk Otte Krumpen. De to synes at have været fortrolige. Dette bekræftes af, at Peder Oxe under sin landflygtighed i 1564 gennem en mellemmand, Veit von Berge, forgæves søgte at komme i kontakt med Otte Krumpen, der befandt sig i Rostock som diplomat ved fredsmødet der. Peder Oxe ville vinde rigsmarsken for en plan om det lothringske fyrstehus' overtagelse af magten i Danmark og ville overbevise Krumpen om, at Oxe selv handlede ud fra kærlighed til fædrelandet »og de gamle privilegier og friheder«. ⁹⁶ Her fremstod Peder Oxe som talsmand for et konservativt adelsprogram, der vel kun kan tolkes som et politisk modstykke til det program, der lå gemt i lensreformen. Det er vist det eneste sted, vi møder sådanne tanker omtalt. Oxe ville næppe bringe emnet på bane, hvis han ikke kendte Otte Krumpens holdning på dette punkt. Om Peder Oxe selv gik ind for disse tanker – eller blot handlede taktisk – kan ikke afgøres ud fra denne situation alene.

⁹⁶ Jf. Poul Colding, De lothringske praktikker mod Danmark i syvårskrigenes første år, i: *Smaaskrifter tilegnede Professor, Dr. phil. Aage Friis paa Halvfjerdsdaarsdagen 16. August 1940*, 1940, s. 75.

Lensforordningen af 2. juni 1557

Som sidste led i den ovenfor indledte argumentation om fortolkningen af herredagen i 1557 vil det være nødvendigt at se på den i litteraturen så hyppigt omtalte lensforordning af 2. juni 1557,⁹⁷ herredagens mest bekendte initiativ og et af de mest bemærkelsesværdige dokumenter fra dansk 1500-tal i kraft af dets udprægede demokratiske og bondebeskyttende tendens.

I lensforordningen hedder det bl.a., at lensmændene under trussel om deres lens fortabelse skulle håndhæve undersåtternes rettigheder på en række områder. Således skulle alle undersåtterne i lenene beskyttes gennem lov og ret og i henhold til recessen. Lensmanden skulle også sørge for, at der blev indsat lovkyndige mænd som herredsfogeder og herredsskrivere. De skulle tillige holde opsyn med, at deres skrivere og fogeder hjalp undersåtterne til deres ret og ikke forfulgte sager på det skarpeste, »som tit og ofte sket er«. Fogederne og skriverne skulle nøjes med deres løn; i de len, hvor de havde indtægter af sagesald og indfæstning, skulle deres indtægter fremgå af lensregnskabet, og de måtte højst få fire daler i en sag. Bønderne skulle ikke for en ringe sags skyld, »som det ofte er sket«, trænges fra deres fæstegårde. Hvis bønderne på grund af dyrtiden og andre besværinger ikke kunne betale deres afgifter til tiden, skulle de ikke forfølges på det skarpeste. Undersåtterne måtte ikke pånødes for stor indfæstning, og lensmanden skulle om fornødent hjælpe dem med træ til bygninger og brændsel. Gammel skik og brug skulle opretholdes, og bønderne måtte ikke pålægges nye besværinger. Hvis dette var sket, skulle det indberettes til kongen, der ville afgøre sagen. Embedsmændene skulle ikke drive købmandskab med bønderne og ej heller pånøde dem staldøksne.

Disse bestemmelser var udtryk for en bemærkelsesværdig forståelse for og varetagelse af den brede befolknings interesser og rettigheder og betegner afslutningen på flerårige bestræbelser fra kronens side. Forskerne har dog næsten alene interesseret sig for forordningens lenspolitiske aspekter og som ovenfor nævnt tolket den som (1) et af Oxerne og Johan Friis foranstaltet provokerende fremstød på lensområdet, der foranledigede (2) en revolte i rigsrådet på grund af begrænsningen af lensmændenes andel af de uvisse indtægter. Men for begge punkters vedkommende er forskerne gået galt i byen.

Ser vi først på punktet om begrænsning af lensmændenes andel af de uvisse indtægter, byggede historikerne på en ret uskyldig konstatering

97 Lensforordningen er udgivet i Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, 1778, s. 261-65.

hos Kr. Erslev, der i sin disputats i kapitel 5 om den monarkiske reform af lensvæsenet påpegede, at et hovedpunkt i den nye lensinstruktion ikke blev gennemført. Kr. Erslev skrev her: »i Løbet af denne Konges Tid nedsattes dette [dvs. lensmandens andel af de uvisse indtægter] paa mange Len snart til 1/5, snart til 1/4 eller 1/3, og Lensordningen af 1557 vilde endog gøre det til almindelig Regel, at Lensmanden kun skulde nyde én Tiendedel af de uvisse Indtægter, hvad der imidlertid kun blev gennemført paa et Par Slotte, Aarhusgaard og Riberhus«. ⁹⁸

Kr. Erslev gjorde sig ingen betragtninger over, hvorfor det pågældende punkt ikke blev gennemført. Men det gjorde Astrid Friis (og Erik Arup), der som omtalt forklarede det med modstand fra et flertal i rigsrådet og kædede Eskil Oxes afgang sammen med denne modstand. En egentlig gennemgang af lensforordningen møder vi imidlertid først i Poul Coldings arbejde. ⁹⁹ Her blev dens enkelte bestemmelser gennemgået og dens demokratiske og bondebeskyttende karakter understreget. Colding beskrev også den forringelse af lensmændenes stilling, som lensforordningen indebar. Men Colding skærpede faktisk den tolkning af stemningen på herredagen, han fandt hos Erik Arup og Astrid Friis, idet han i Rigsarkivet fremdrog en af historikerne ikke hidtil udnyttet udateret betænkning (»Kon. Matt. at betænke om hans nådes regnskabsfogeder og lensmænd«), hvori det anbefaledes kongen at indføre en til det yderste nøjeregnende regnskabsføring i regnskabslenene. Det blev her anbefalet, at det årligt skulle opgøres, hvor mange hølæs der blev kørt ind, og hvor mange kalve der blev født osv.

Poul Colding brugte betænkningen, der ifølge ham næppe kunne være forfattet af andre end Eskil Oxe, som vidnesbyrd om, hvor radikalt rentemesteren tænkte. Coldings overordnede tolkning var, at Oxerne søgte at stramme lenspolitikken kraftigt, og han mente som Astrid Friis (og Erik Arup), at Eskil Oxes afgang efter herredagen var et offer til rådsoppositionen. Efter indleveringen af sit disputatsmanuskript kom Colding imidlertid på den tanke at henføre den anonyme betænkning til lensreformen af 1562-63 og indsatte en paragraf herom i sin bog. ¹⁰⁰ Situationen i 1562-63 og betænkningens indhold taget i betragtning må man i dag sige, at det er en langt mere sandsynlig tolkning. Betænkning-

⁹⁸ Kr. Erslev, *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede*, s. 149.

⁹⁹ Poul Colding, *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, s. 237ff.

¹⁰⁰ Sst., s. 241. – Dette opponerede Astrid Friis imod, idet hun mente, at Rigsarkivet med rette i registraturen havde anført betænkningen under 1557. Hun anvendte den som følge heraf i sin beskrivelse af herredagen i 1557 (*Rigsraadet og Statsfinanserne* s. 98 og note 2).

gen er først og fremmest et forslag til en instruks for slotsskrivere og rummer slet ikke lensforordningens bondebeskyttende element. Betænkningen var altså ifølge Coldings endelige opfattelse ikke affattet af Eskil Oxe. Dette fik dog ikke indflydelse på hans tolkning med hensyn til Eskil Oxes afgang.

Problemet med historikernes tolkning af lensforordningens bestemmelse om fordelingen af de uvisse indtægter er, at den fra starten byggede på en fejltolkning. Forholdet er det enkle, at Kr. Erslev havde læst lensforordningen galt på dette punkt. Han kom derved implicit til at tillægge Christian III intentioner med hensyn til reform af lensvæsenet, som kongen ikke havde haft. Christian III havde, som vi skal se i det følgende, på ingen måde tænkt sig radikalt at reducere lensmændenes andel af de uvisse indtægter, endstige fortælle landets brede befolkning herom. Kr. Erslev drog imidlertid ikke selv nogen konsekvenser af sin læsning af lensforordningen. Det gjorde til gengæld flere af hans efterfølgere – med vidtgående konsekvenser for deres beskrivelse af herredagen i 1557. For at vise den nævnte fejltolkning vil det være nødvendigt at inddrage de forarbejder til lensforordningens tekst, der er bevaret.¹⁰¹ Disse forarbejder er mærkeligt nok ikke blevet benyttet af de ældre historikere, der har beskæftiget sig med lensforordningen og herredagen 1557.

Fra den indledende arbejdsfase i kancelliet foreligger der et udkast til forordningen med en del rettelser og tilføjelser. De fleste af dens bestemmelser er dog fuldt gennemarbejdet. Det gælder også den vigtige bestemmelse, der skulle hindre fogeders og skriveres misbrug af indtægter fra sagefald og indfæstning gennem indførelse af regnskabspligt. Det hedder i dens centrale afsnit: »Dersom de [dvs. fogeder og skrivere] skulle have nogen fordel [dvs. indtægt af sagefald eller indfæstning], da skal det være synderlig opnævnt hvad dennom bør at have, og hvad dennom tillades at bekomme, efterdi udi nogen besynderlige [særlige] len, fogeder, skrivere og skovfogeder af gammel sædvane er noget tillagt at bekomme af vore undersætter, og hvad slig besynderlig rente er, som fogeder, skrivere og lensmandstjenere oppebærer, skal på klare register indkomme, når lensmanden skal gøre sit regnskab af sit len.«¹⁰² Det skal her bemærkes, at den i forskningen så

101 To udkast til lensforordningen findes i RA. Danske Kancelli. B 23. Koncepter til adskillige registre. 1553-57.

102 Indledningen til bestemmelsen om fogeders og skriveres indtægter af sagefald som gengivet hos Niels Krag og Stephan Stephanius (*Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, s. 262, linje 15) er svær at forstå, idet oversætteren i første linje har udeladt ordene »og ikke tilstedes«.

omtalte bestemmelse, der satte en øvre grænse for embedsmændenes andel af uvisse indtægter på fire daler, ikke indgik i lensforordningens tekst i denne fase.

I den næste fase blev lensforordningen forelagt rigsrådet til kommentering, idet man tog udgangspunkt i en – ligeledes bevaret - renskrift af ovennævnte udkast. En sekretær, der efter skriften at dømme var Hans Skovgaard, har noteret rigsrådets kommentarer i margenen af dokumentet og har desuden skullet forelægge et punkt for kongen mundtligt. Dette fremgår af sekretærens marginnotits med tilhørende forslag til rettelse, der er sat ud for bestemmelsen om fogeders og lensfolks ed. Notitsen lyder i ikke moderniseret sprog: »Nota. Raadens mening herom, att berette Kon. Mtt.«. Rettelsesforslaget består i tilføjelse af ordene »og lensmanden«, hvorved rigsrådet ønskede at tilkendegive, at der ikke alene skulle sværges til kongen, men også til lensmanden. Det fremgår af den færdige lensforordning, at dette ønske fra rigsrådets side blev imødekommet af kongen.

Rigsrådets bemærkninger til lensforordningen – der alle er nedskrevet af ovennævnte sekretær – kan dog ikke siges at være mange, idet de består af tre mindre tilføjelser, hvoraf den første har været nævnt ovenfor. Hertil kommer tre lidt større tilføjelser eller rettere præciseringer til enkelte bestemmelser. Den vigtigste af disse er den første, der netop rummer den af historikerne så omtalte bestemmelse om en grænse for embedsmændenes andel af de uvisse indtægter. Først i denne fase bliver bestemmelsen introduceret. Set på baggrund af historiografien er det ikke uden en vis ironi, at bestemmelsen således skyldes et initiativ fra rigsrådets side! Sekretæren har med et mærke tydeligt markeret, at denne præcisering skulle bringes i umiddelbar sammenhæng med og som forlængelse af den ovenfor citerede bestemmelse om fogeders og skriveres indtægter af sagefald. Hans gengivelse af rigsrådets forslag til præcisering lyder: »Nota. Ingen ridefoged skal besvære bønderne ydermere, end hvor herskabet fanger x [10] daler der skal fogeden fange 1 daler, og hvor stor end sagen er, da skal fogeden ikke have over iiii daler. Dog på Kon. Mts. regnskabshuse beholder lensmanden den tiende penge efter gammel sædvane, og han forlige sig selv med fogeden«. Det sidste punktum startende med »Dog på Kon. Mts. regnskabshuse...« er efterfølgende blevet overstreget og altså ikke fundet relevant på højeste sted. Når rigsrådet gik ind i sagen, skyldtes det formentlig, at man har fundet bestemmelsen om de uvisse indtægter for upræcis og har ønsket, at det nøje blev reguleret, hvad der kunne tilkomme fogeder og skrivere i disse sager.

Sekretærens notits om rigsrådets »mening« og hans nedskrivninger af rigsrådets forslag til præcisering af udkastet til lensforordningen er vigtige kendsgerninger i hele denne undersøgelses sammenhæng, idet de dokumenterer, at Christian III havde givet rigsrådet lejlighed til at kommentere lensforordningen, inden den blev udsendt. Når historikerne har ment, at lensforordningens bestemmelser ikke var »billiget eller vedtaget« af rigsrådet (Erik Arup i 1932), eller at lensforordningen var blevet »forkastet« af rigsrådet (Astrid Friis i 1939¹⁰³), holder dette således ikke stik. Rigsrådet havde fået en mulighed for at øve indflydelse, som det også benyttede sig af. Denne konstatering har vidtrækkende konsekvenser for tolkningen af herredagen. Hermed forsvinder grundlaget for tesen om et oppositionelt rigsrådsflertal på herredagen i 1557. Rigsrådets flertal havde ikke foranstaltet en revolte i vrede over lensforordningen, men rigsrådet havde tværtimod samarbejdet med kongen om dens indhold. I og med at rigsrådet var involveret i lensforordningens tilblivelse, havde man heller ikke gjort Oxerne til syndebukke for en upopulær politik.

Af den endelige og retsgyldige lensforordning kan vi se, i hvilket omfang Christian III accepterede rigsrådets forslag til præciseringer. Den endelige tekst viser, at Christian III godtog rigsrådets forslag om en regulering af fogeders og skriveres indtægter af sagefald m.m. Rigsrådets forslag blev imidlertid erstattet af en tekst, der vel indførte denne regel, men hvor rigsrådets formulering var kraftigt omskrevet. Bestemmelsen fik nu følgende endelige ordlyd: »Og når Os tilkommer noget sagefald og gårdfæstning, da hvor Os tilkommer x daler, skal vor lensmand må tage en daler [underforstået: til sin anpart], og hvor højt sagefald og gårdfæstning sig rejse kan, da skal vor lensmand ikke tage over fire daler til sin anpart.«¹⁰⁴ Som det også markeres gennem det indledende »Og når Os...« udgør de to følgende punkter den afsluttende præcisering af den ovenfor citerede generelle bestemmelse om *fogeders* og *skriveres* indtægter af sagefald og indfæstning.

Når historikerne kunne tage så grundigt fejl af denne bestemmelse og tro, at den vedrørte *lensmændenes* andel af de uvisse indtægter, hang

103 Astrid Friis, Peder Oxe, *DBL*, bd. 17, 1939, s. 552. – Formuleringen er svækket i afhandlingen fra 1942, idet det her hedder, at rigsrådet ved rentemesterskiftet fik sikkerhed for, at bestemmelsen om fordelingen af de uvisse indtægter ikke søgtes tvunget igennem (*Rigsraadet og Statsfinanserne*, s. 103).

104 Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, 1778, s. 262 (linje 26-29). – To beseglede eksemplarer af lensforordningen findes i RA. Danske Kancelli. B 46. Diverse. D.III, nr. 160c. – Af disse slutter det ene eksemplar (med omslag) bestemmelsen med ordene: »ikke tage over iiij daler til sin part«, medens det andet slutter med ordene: »ikke tage over fire daler til sin anpart«.

det formentlig sammen med den sproglige forvandling, bestemmelsen var undergået i kancelliet. Rigsrådets tekst var, som det kan ses, blevet ændret, så perspektivet nu ikke var lensmandens, men kronens som i resten af forordningen. I konsekvens heraf var ordet »herskabet« blevet erstattet med »Os«, dvs. kronen, medens det tidligere forslags »ridefoged« eller »foged« var blevet til lensmandens »anpart« eller »part«. Dette sidste udtryk var flertydigt – muligvis bevidst vildledende – og kunne misforstås og tolkes, som om det omhandlede lensmanden selv, hvis man ikke holdt sig sammenhængen med den foregående bestemmelse klar. Forståelsen af bestemmelsen blev yderligere vanskeliggjort ved, at man efter ordene »skal vor lensmand må tage en daler« af en eller anden grund havde udeladt præpositionsleddet (»til sin anpart«) – som markeret i min gengivelse gennem en skarp parentes.

Det særlige ved lensforordningens formulering af rigsrådets forslag er, at den ikke nævner lensmandens andel af de uvisse indtægter. Bestemmelsen springer fra kronens indtægter til fogedens eller skriverens indtægter, der skulle udgøre en tiendedel af den uvisse indtægt, men højst fire daler pr. sag. Det fremgår ikke, at af de nævnte 10 daler, der tilkom kronen, skulle lensmanden have tildelt så meget, som tilkom ham i henhold til hans lensbrev; det kunne være halvdelen, en tredjedel, en fjerdedel eller en femtedel af de 10 daler.

Som følge af den sproglige manipulation, der her var foregået, opfattede selv en Kr. Erslev ikke meningen med ordene. Man kan dog undre sig over, at historikerne ikke har studset over, at en for lensmændenes indtægtsforhold revolutionerende bestemmelse skulle være sat som en tilføjelse til en tekst, der omhandlede deres fogeder og skrivere. Men det kan have spillet en rolle, at Kr. Erslev ikke gjorde opmærksom på den nøje sammenhæng mellem bestemmelserne. Hertil kom at teksten til lensforordningen ikke var umiddelbart tilgængelig, idet den kun forelå trykt i den nævnte oversættelse af Niels Krag og Stephan Stephanus' værk om Christian III.

Men hvorfor kunne rigsrådets præcise formulering af grænserne for fogeders og skrivers indtægter ikke bruges? Hvis forordningen blot skulle sendes ud til lensmændene og være deres rettesnor, behøvede man ikke at ændre på rigsrådets forslag til en regulering af forholdet. Forklaringen er formentlig, at kongen allerede havde besluttet, at forordningens ordlyd skulle gøres tilgængelig for den brede befolkning, hvad han efter herredagens afslutning befalede, jf. det følgende. Men ikke alt kunne siges så direkte til menigmand, som det kunne til lensmændene. Christian III ønskede givetvis ikke at bringe spørgsmålet om

lensmændenes indtægter af sagefald og indfæstning og om forholdet mellem lensmændenes og fogedernes indtægter herfra frem for befolkningen. Det kunne skabe undren og rejse spørgsmål. Lensmændenes andel af de uvisse indtægter fra lenene var overhovedet et særdeles følsomt område, idet det byggede på fortrolige aftaler mellem kongen og lensmændene, ligesom det blev holdt skjult, hvor store indtægter lensmændene faktisk kunne have heraf. Lensforordningen indeholder dog en generel bestemmelse om lensmændenes og fogedernes indtægter af sagefald, idet det lidt længere fremme i forordningen hedder, at lensmænd og fogeder på ingen måde skulle modtage gaver eller have særlige indtægter heraf, men alt skulle indskrives »udi vort regnskab, og siden komme Os til bedste efter vore forleningsbrevs lydelse«. ¹⁰⁵ Her blev undersåtterne lovet sikring mod ekstraordinære krav, men igen blev der skrevet for de indviede, og realiteterne omkring fordelingen af de uvisse indtægter blev ikke lagt frem.

Ser vi på rigsrådets to andre større forslag til præciseringer, viser den færdige tekst, at Christian III har afvist rigsrådets forslag om at skærpe den bestemmelse i forordningen, der foreskrev en mild behandling af de bønder, der var kommet bagud med betaling af landgilde. Udkastet til bestemmelsen påbød, at i den slags sager skulle bønderne ikke imødegås »med den skarpeste ret« og sættes fra deres fæstegårde, men der skulle gives en tålelig frist til betaling. Her ønskede rigsrådet faste retningslinjer gennem indsættelse af bestemte frister for betaling af restancer. ¹⁰⁶ Dette blev ikke efterkommet fra Christian III's side, helt i tråd med den stærkt bondebeskyttende linje, han gik ind for. Derimod accepterede han rigsrådets mindre vigtige forslag om at udvide lensforordningens generelle bestemmelse om hjælp med tømmer til bøndernes bygningsbehov og brændsel gennem en særlig bestemmelse for de gårde, der havde et skovtilliggende. ¹⁰⁷

105 Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, s. 262f.

106 Rigsrådets forslag til frister for henstand lød: »som er inden Kyndelmisse [2. februar] for kornskyld og inden Bartholomæus [24. august] [for] smørskyld, hvor det ikke sker, skal handles med bonden efter loven og recessen«.

107 Det accepterede forslag lød: »Hvilke gårde, som skove tilligger, deraf skal lensmændene unde bonden, som i gården bor, tømmer til bygning, til skellighed. Er og skovene så store, at man der af uden skovskade kan hjælpe andre, skal det og ske«, jf. Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, s. 263, linje 32-35. – De to andre mindre tilføjelser, rigsrådet fik indført, vedrørte (1) bestemmelsen om købmandskab med undersåtterne, hvor rigsrådet fik indført præciseringer ved indføjeelse af ordene »mod recessen« (Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, s. 264, linje 27) og i bestemmelsens slutning gennem indføjeelse af »efter recessen« (sst., linje 32); (2) i bestemmelsen om ikke at påtvinge undersåtterne staldøksne og forbud mod opkøb af hør fra bønderne fik rigsrådet indsat ordene »dog deres sædvanlige landgilde uforkrænkt« (sst., s. 265, linje 5).

Tilbage står spørgsmålet om lensforordningens funktion anno 1557. Hvilke overordnede hensyn lå der bag dens markante bestemmelser? Analysen af bestemmelsen om fordelingen af de uvisse indtægter har vist, at rigsrådet havde et medansvar for lensforordningen. Forordningen kan derfor ikke siges at have udgjort et provokerende fremstød på lensområdet, som historikerne har ment. Et større fremstød i lenspolitikken møder vi først under Frederik II i 1562-63, foranlediget af den forestående krig med Sverige. Stærkere end tidligere undersøgelser har gjort, må det fremhæves, at lensforordningen af 1557 havde en konkret, aktuel baggrund i form af den misvækst og påfølgende dyrtid, der ramte Nordeuropa i 1556 og medførte omfattende kriseforanstaltninger i Danmark.¹⁰⁸ Som en første sådan foranstaltning kan nævnes det tidligere omtalte forbud mod udførsel af korn fra Danmark, der først blev ophævet to måneder efter udsendelsen af lensforordningen. I begyndelsen af april 1557 fik lensmændene desuden ordre til at udlevere korn til bønderne, og i maj fik bønderne henstand med betalingen af dette korn til 29. september 1557 med den begrundelse, at mange var »forarmede«.¹⁰⁹

Situationen tvang imidlertid kongen og rigsrådet til yderligere kriseforanstaltninger, blandt hvilke ud over lensforordningen selv må nævnes en renteforordning med indførelse af en maksimalrente på kun 5 %, der skulle forhindre långiveres misbrug af dyrtiden. Rente- forordningen indgik i den forordning for købstæderne (Den københavnske reces), som kongen ifølge recessens indledning havde »overvejet« sammen med rigsrådet og udsendte 20. maj 1557.¹¹⁰ Flere af dens bestemmelser, således renteforordningen, synes at være kommet til på rigsrådets foranledning, jf. rigsrådets artikler af 15. maj 1557.¹¹¹ I september 1557 blev renteforordningen tillige udstrakt til Kremper og Wilster marsker – et af monarkiets urolige hjørner – for at bekæmpe ågervirksomhed der. Indgåede renteaftaler højere end 5 % blev kendt

108 Jf. lensforordningens bestemmelse om mildhed i forbindelse med landgilde-restancer, hvor det i begrundelsen hedder: »Og skulle embedsmændene, de arme undersåtters lejlighed, hvad dyrtid og anden besværing der er på korn, overveje,...« (Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, s. 263).

109 *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 89 (8. april 1557) og RA. Danske Kancelli. B 31. Tegnelser over alle lande 1556-58, fol. 194v-95 (1. maj 1557).

110 Den københavnske reces er bl.a. trykt i J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, *Samling af gamle danske Love*, 4. del, 1824, s. 247-52. Rente forordningen indgår i recessen som pkt. 8 (om åger). Jf. også Troels Dahlerup, Bidrag til rentespørgsmålets historie i dansk senmiddelalder og reformationstid, i: *Festskrift til Astrid Friis på halvfjersårsdagen den 1. august 1963*, 1963, s. 47-64. – Troels Dahlerup nævner ikke den aktuelle krisebakgrund for renteforordningerne af 1547 og 1557.

111 Jf. ovenfor note 91.

ugyldige i marskområderne. I befalingen til statholder Henrik Rantzau hed det, at de ukristelige renter »havde udsuget folk, havde forringet ejendommene og tilmed ødelagt nogle«. ¹¹²

Det er sandsynligt, at der i 1557 har hersket uro i den danske bondebefolkning på grund af krise og dyrtid. Omfanget af uroen kender vi dog ikke. Lensforordningen har haft som et af sine mål at fjerne nogle væsentlige årsager til utilfredsheden, herunder de nye afgifter og besværinger, som landbefolkningen beklagede sig over. Lensforordningen rummer et specielt punkt om dette forhold, idet lensmændene fik ordre til at holde undersåtterne ved gammel skik og brug, og hvis de var blevet pålagt nye byrder (landgilde, gæsteri eller andet), skulle det indberettes til kongen, der så ville give besked om, hvorledes embedsmændene skulle forholde sig. ¹¹³ Her spillede dyrekøbte erfaringer nok ind. Ingen af de ledende i Danmark havde glemt Grevens Fejde og de andre bondeuroligheder i århundredet, senest oprøret i Wilster marsk i 1547/48 mod amtmanden på Steinburg Siwert Reventlow, der havde pålagt bønderne øgede afgifter og besværinger. ¹¹⁴

Det var formentlig ud fra et ønske om at påvirke stemningen i den brede befolkning, at Christian III efter herredagen den 10. juni 1557 befalede lensmændene at lade lensforordningen forkynde på alle herredsting. I de samme breve og i breve til landsdommerne befalede kongen tillige, at Den københavnske reces skulle forkyndes for den menige almue. Lensmændene skulle endog tage vidnesbyrd om, at forordningerne var læst op og gemme disse. ¹¹⁵ Kongen iværksatte med andre ord en oplysningskampagne for at informere befolkningen om dens rettigheder og berolige den. Det er nok betegnende for myndighedernes nervøsitet med hensyn til folkestemningen, at Christian III senere lod lensmænd foretage hemmelige sonderinger i bondebefolkningen og specielt syntes interesseret i klager over nye besværinger. ¹¹⁶

112 Christian III til Henrik Rantzau, dateret Knudsby den 5. september 1557. RA. TKIA. A. »Inländische Registratur« 1556-57, fol. 345v. Citatets oprindelige tyske ordlyd: »die Leute ausgesogen, die Güter verringert und etliche gar verderbet«.

113 Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 2, s. 264.

114 Breve til Siwert Reventlow dateret København 15. december 1547, Kolding 26. december 1547 samt Kolding 18. marts 1548 i RA. TKIA. A 18. »Inländische Registratur« 1547, fol. 195 og fol. 202-03v samt »Inländische Registratur« 1548, fol. 51-52. Jf. også Niels Krag og Stephan Stephanius, *Kong Christian den Tredje ... Hans Historie*, bd. 1, 1776, s. 319.

115 Christian III's breve af 10. og 15. juni 1557 er trykt i *Danske Magazin*, 4. rk. bd. 5, s. 123f. Udtog i *Kancelliets Brevbøger 1556-1560*, s. 109f og 111. – Lensmændene fik i brevet af 10. juni indskærpet at overholde lensforordningen også på de punkter, der var nye i forhold til deres forleningsbreve.

116 Tre ikke foruroligende stemningsrapporter til kongen er bevaret fra Otte

Sammenfattende er det min tolkning, at der fra Christian III's side har foreligget en dobbelt strategi bag udsendelsen af lensforordningen og Den københavnske reces. De skulle på den ene side gennem indførelse af nye regler søge at hindre, at lensmænd og fogeder skabte øgede spændinger i befolkningen gennem nye byrder og besværinger, der øgede deres egne indtægter, og på den anden side skulle forordningerne berolige befolkningen i en vanskelig tid med hensyn til nogle af dens væsentligste klagepunkter. Der kan ikke konstateres nogen konflikt mellem konge og rigsråd på herredagen 1557 omkring lensforordningen. Rigsrådet forkastede på ingen måde forordningen, men ydede et konstruktivt om end ikke overvældende stort bidrag til dens udformning efter at have fået teksten forelagt. Rigsrådets egne bidrag til forordningen synes i højere grad at være præget af ønsket om klare og administrerbare bestemmelser, altså bureaukratiske hensyn, end af standsinteresser. Kongen var direkte involveret i den afsluttende redigering af lensforordningen, der tydeligt nok havde hans bevågenhed. Han markerede sit ståsted ved at afvise rigsrådets forslag om at skærpe forordningens bestemmelser om landgilderestancer.

4. Konklusion

I deres forsøg på at modificere Kr. Erslevs teser om den monarkiske udvikling efter 1536 hævdede Erik Arup og Astrid Friis, at kampen om statsmagtens udformning efter 1536 i alt væsentligt udspillede inden for adelens rækker, og at Christian III nærmest havde rollen som en slags konstitutionel konge, der legitimerede andres beslutninger. Astrid Friis havde navnlig opmærksomheden rettet mod de politiske aspekter af lensreformerne og betonedede – igen i polemik mod Kr. Erslev – de spændinger, reformerne skabte inden for det herskende lag adelen. Ifølge hendes tolkning, der blev introduceret i Erik Arups Danmarkshistorie, førte lenspolitikken til to politiske kriser i Danmark i kongens regeringstid, idet en konservativ fløj i rigsrådet og højadelen gennemtvang rentemesterskifter i 1547 og 1557 for at få ændret den

Kruppen (Hald len) af 21. januar 1558, fra Jacob Brockenhuus (Helsingborg len) af 4. februar 1558 og fra Frands Brockenhuus (Nyborg len) af 21. februar 1558. Otte Kruppen skrev, at han havde »tilkendegivet« lensforordningen for den menige mand på Viborg Snapsting og besvaret spørgsmål om bl.a. gæsteri. Bøndernes klager i Jacob Brockenhuus' len gik på tømmertransporterne til flådens behov. Frands Brockenhuus, der »hemmeligt« skulle undersøge, hvilke nye besværinger bønderne mente at være pålagt inden for kort tid, skrev tilbage, at de klagede over gæsteri og over, at de ikke måtte udnytte deres bønderskove. RA. Danske Kancelli. B 44. Indlæg til registranterne samt henlagte sager. 1534-71.

førte politik. Men Astrid Friis' undersøgelse om rigsrådet og statsfinanserne i Christian III's tid skal bruges med forsigtighed, idet dens analyser i høj grad byggede på hypoteser og blev styret af forfatterens tidligt erhvervede opfattelser om magtforholdene i Danmark.

Det er således en ren hypotese, at brødrene Oxe skulle have spillet hovedrollen i udformningen af lenspolitikken i 1550'erne og have ansvaret for, at den blev gennemført i et voldsommere tempo end tidligere. Vedrørende lenspolitikken fører sporene tilbage til kongen selv, der som beskrevet også vogtede nidkært over de opnåede resultater på området. Kriserne i 1547 og 1557 må ligeledes betegnes som hypoteser, der ikke kan stå for nærmere prøvelse. Der var ingen krise i 1557 og efter alt at dømme heller ikke i 1547. Krisen i 1547 konstruerede Astrid Friis ved med udgangspunkt i rentemester Joachim Becks afskedigelse at bygge antagelse på antagelse om udbredt utilfredshed inden for rigsrådet, medens krisen i 1557 skabtes ved at kombinere rentemester Eskil Oxes afskedigelse med en fejltolkning fra Kr. Erslevs side af bestemmelsen i lensforordningen af 1557 om fordelingen af de uvisse indtægter fra lenene. Som følge af fejltolkningen blev de ledende »progressive« rigsråder (og Christian III) tillagt ansvaret for et forsøg på en radikal skærpelse af lenspolitikken. Som forarbejderne til lensforordningen viser, havde Christian III imidlertid ingen planer om en kraftig reduktion af lensmændenes andel af de uvisse indtægter. Tværtimod ses udkastet til lensforordningen at være diskuteret med rigsrådet, og det var rigsrådet, der kom med forslaget om at indsætte en bestemmelse om et loft over fordelingen af de uvisse indtægter. Bestemmelsen gjaldt alene for lensmændenes fogeder og skrivere.

Men rigsrådets medansvar for lensforordningen af 1557 – der i situationen i høj grad var en kriseforanstaltning fremkaldt af misvækst og dyrtid og med Grevens Fejde i frisk erindring – fjerner dels grundlaget for tesen om et polariseret rigsråd på herredagen og dels grundlaget for påstanden om, at Oxerne blev gjort til syndebukke af deres adelskolleger og derefter fjernet fra magten. Oxernes fald skal således ikke kædes sammen med innovationer i lenspolitikken.

Det er ikke usandsynligt, at der i årenes løb har været knurren inden for adelens rækker – og selv hos medlemmer af rigsrådet – over strukturændringerne på lensområdet. Når Peder Oxe i 1564 gjorde sig til talsmand for adelens »gamle privilegier og friheder« og prøvede at friste Otte Krumpen hermed, tyder det på, at der har verseret sådanne tanker – måske dog kun som kandestøberier i indviede adelskredse. Misfornøjelsen har i alle tilfælde ikke været så artikuleret og

organiseret, at den fandt fodfæste på rigsrådsniveau og manifesterede sig som rigsrådspolitik. Der kan ikke konstateres nogen organiseret konservativ opposition inden for højadelen og rigsrådet under Christian III. En del af forklaringen på højadelens accept af lensreformen er givet, at højadelen og ikke mindst medlemmerne af rigsrådet gennem deres andele af de uvisse indtægter fra lenene havde en økonomisk fordel af reformen. Men hertil kom, at de voksende udgifter til Danmarks forsvarsapparat (fæstninger og flåde) som følge af den urolige internationale situation og Øresunds voksende betydning også skabte et rationale for modernisering af statsapparatet.

Oxernes fald 1557-58 skyldtes kongefamilien, der indledte et opgør med Peder Oxe og dennes støtter i 1557. Et vendepunkt var mageskiftesagen over Bråby-gårdene i april 1557, der straks efter blev fulgt af noget, der lignede en politisk udrensning af Oxe-kredsen. Opgøret gennemløb en række faser, der i denne undersøgelse forudsættes at være betinget af de afsløringer om Peder Oxe, der kom til kongens underretning og muligvis også af deres personlige sammenstød. Selv om Peder Oxes forseelser ikke lader sig opregne præcist, står det klart, at han havde et synderegister bag sig, heriblandt at han efter alt at dømme havde udført korn mod det gældende udførselsforbud – en grov udnyttelse af kornmanglen i landet og i sagens natur en majestætsforbrydelse. Oxerne blev som nævnt ikke fældet af deres standsfæller. Tværtimod ser vi Peder Oxe kort før sin flugt fra Danmark i 1558 i nær kontakt med ledende ældre rigsråder som Mogens Gyldenstjerne, Otte Krumpen og Børge Trolle, alle personer, der af forskningen er blevet betragtet som hans hovedmodstandere.

I sidste ende handlede Christian III formentlig i Oxe-sagen, som han gjorde, fordi han følte, at kongemagtens og kronens autoritet var blevet anfægtet gennem Peder Oxes hensynsløshed og muligvis også gennem rigsrådets personlige optræden over for kongehusets medlemmer. Peder Oxes selvrådige optræden var ikke, hvad Christian III ville tolerere af en dansk lensmand. Den eneste sammenhæng, der er mellem Oxernes fald og lensreformerne, er formentlig, at Christian III så de mål og idealer, han kæmpede for at virkeliggøre gennem sin lenspolitik, krænket gennem Peder Oxes hensynsløshed og forskellige forseelser. Kongen har ikke ønsket, at Oxerne og deres tilhængere skulle bestemme spillereglerne i Danmark og fortsat være en magtfaktor i landet i perioden efter hans død. Kongens harme mod Peder Oxe var så stor, at han tilsyneladende sigtede mod at ramme ham gennem en dom for majestætsforbrydelse.

Christian III's regeringstid sluttede ikke med en krise i forholdet mellem kongen og rigsrådet, som det undertiden har været hævdet. Kongens sidste år blev præget af de store lovarbejder, herunder ikke mindst lensforordningen af 1557, der viste hvorledes en human indstillet regent sammen med sine rådgivere søgte at sikre den almindelige befolknings rettigheder. Alt tyder på, at konge og rigsråd i hovedtræk var enige om behovet for disse lovarbejder, der bidrog til at skabe indre ro i en tid med misvækst og dyrtid og voksende ydre udfordringer. Kongens personlige indflydelse var voksende igennem 1550'erne, der var præget af, at han til en vis grad strammede kursen over for den danske adel. Herom vidner det øgede antal negative sanktioner, han anvendte. I betragtning af at Christian III i perioder var alvorligt syg, var hans sidste år præget af en forbløffende aktivitet, der gik helt ned på detaljeniveau. Christian III fremtræder i de sidste år med en skarpere og mere målbevidst profil end tidligere. Hans aktiviteter skal formentlig i vidt omfang ses i sammenhæng med det kommende tronskifte. Han vidste, at han ikke havde længe igen og ville overlade sin søn og efterfølger et velordnet hus.

SUMMARY

Christian III, Peder Oxe and the 1557 Meeting of the Great Council: Royal Purges and Succession

The present study re-examines a classic theme in Danish historiography: the circumstances surrounding Peder Oxe's and his brother Eskil's fall from grace under King Christian III in 1557-58 and Peder's flight to Germany in 1558. A number of historians have offered very divergent interpretations of the background of these events. The currently dominant interpretation places the events in the context of the struggle over control of state power in the early decades of Post-Reformation Denmark.

The study shows that the Oxe brothers' fall was the work of the king himself, who in the spring of 1557 initiated the confrontation with Peder Oxe and his supporters. In April of that year Oxe and the king quarrelled over a mutual property exchange, the king claiming that Oxe had deceived him. The interpretation of the present study is that the king's confrontation with the Oxe brothers went through several phases marked by disclosures reaching the king's ear of Peder Oxe's abuse of his position as fief-holder. The gravest offence was apparently that Oxe had exported grain from Denmark, even though as a member of the *rigsråd* (a select group of councillors representing the entire nobility) he had approved an export embargo in the wake of crop failure and scarcity that had struck Northern Europe in 1556. Oxe was also accused of conniving with a corrupt judge to influence the outcome of certain trials.

In the exercise of his office as holder of a royal fief and also in his conduct towards members of the royal house Oxe had presumably defied Christian III's policy on the important matter of the fief system as well as royal authority. Since the chronically ill king was anxiously preoccupied with the impending succession of his son, Duke Fredrick, his behaviour can be seen as an attempt, before he died, to purge the political scene of actors likely to counteract favourable conditions for the opening of his son's reign. In this context the only reasonable assumption is that King Christian found it crucial to eliminate the threat posed by the powerful Oxe brothers.

The study takes a critical view of the conventional interpretation of events originally conceived by Astrid Friis in the 1930s. This alleges that the Oxe brothers were brought down by a conservative majority of the *rigsråd* that held them responsible for structural changes in the fief system to which it was opposed. The present study contends, to the contrary, that the very notion of the Oxe brothers' playing an important part in forming fief policy is simply an unsubstantiated hypothesis. Furthermore, there is not even any demonstrable basis for the claim that there was an organized conservative group in the *rigsråd* opposed to Christian III's fief policy. Astrid Friis's claim that this conservative opposition threw the country into crisis in 1547 and 1557 is based on unconfirmed hypotheses and assumptions. Quite to the contrary, the present study documents that the meeting of the Great Council in 1557, far from harbouring a revolt on the part of the *rigsråd*, was characterized by cooperation between the king and the *rigsråd* in working out an extensive regulation of the fief system.

As opposed to Astrid Friis's and Erik Arup's portrayal of Christian III as a weak ruler, the present study emphasizes that the king in virtue of his formal prerogatives, such as his right to issue resolutions and to make appointments, enjoyed certain advantages over the *rigsråd* in forming state power; and that he used them. The king based his power on a strategic alliance with the high nobles, and in general his position was unchallenged and well consolidated. His personal influence is very notable in the 1550s, where he acted with striking authority towards his fief-holders and members of the *rigsråd*, threatening them with tangible sanctions, were they to fail in meeting his expectations. On the other hand, and for reasons that remain obscure, a main player such as the chancellor Johan Friis, by his long absences from court and chancellery, fades into the background.

Translated by Michael Wolfe